DTU Bibliotek

Denne fil er downloadet fra

Danmarks Tekniske Kulturarv

www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på *www.tekniskkulturarv.dk/about*

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

DTU Bibliotek Danmarks Tekniske Universitet | Anker Engelunds Vej 1 2800 Kgs. Lyngby | Tlf. 45 25 72 50 | bibliotek@dtu.dk www.bibliotek.dtu.dk

C. Nyrop.

Danmarks

Kridtpibefabrikation.

INDUSTRI-
FORENINGEN.

#6666.

666 66

~~66666~~

IBgl

1536. 50-8.

DANMARKS KRIDTPIBEFABRIKATION.

EN INDUSTRIHISTORISK STUDIE

AF

C. NYROP.

SÆRTRYK AF «NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT». XVII.
FORØGET MED FORORD OG REGISTER.

KJØBENHAVN.

BIANCO LUNOS KGL. HOF-BOGTRYKKERI.

1881.

Forord.

Nærværende lille Skrift omhandler efter sin Titel en kun ubetydelig industriel Virksomhed og synes saaledes paa Forhaand kun at kunne være af mindre Interesse. Læserne ville imidlertid forhaabentlig se, at det ikke ganske forholder sig saaledes. En Fremstilling af den danske Tobakspibefabrikation kommer nødvendigvis til at omfatte den principielle Brydning i Opfattelsen af Statens Forhold til den private Industri, som Henrik Stampe fremkaldte ved sin bekjendte Erklæring af 8. September 1760 angaaende et fra Kjøbenhavns Urtekræmmerlav indkommet Andragende, og herved bliver Kridtpibefabrikationens Historie et ikke uvigtigt Afsnit i den samlede danske Industrihistorie, hvis Fremstilling stadig er mit Maal. Herefter vil det forhaabentlig kunne forstaas, hvorfor jeg til omtr. 30 Sider Text har skrevet 10 Sider Noter, og i disse dvælet ikke alene ved Pibefabrikationen men ved f. Ex. Sukkerindustrien og Rebslageriet eller rettere ved den fra England indkaldte Rebslager Peter Appleby, der spiller en ikke uvæsentlig Rolle i vor Industri. Som nedenfor oplyst danner han ikke alene et Vendepunkt i Danmarks Rebslageris Udvikling, men han er virksom i andre Fag, og navnlig da i Skibsbyggeriet. Ved Siden af det, der nedenfor er meddelt om ham, kan der imidlertid oplyses mere, og her skal Opmærksomheden exempelvis henledes paa, at

Pibemager Salomon Burton ikke er den eneste i den danske Industri virkende Englænder, der støttes af ham. Da den engelske Jernstøber Thomas Potter i 1768 begyndte sin senere saa betydelige Virksomhed, anlagdes hans Støberi paa Applebys Plads (Kom. Koll. Dske Journ. M, 1767—1769, Nr. 460). — I Samlingerne paa Rosenborg findes en Porcellæns-Punchebolle med følgende Indskrift: PROSPECT : AF : PETER : APPLEBYS : REBERBANE : OG : SKIBSBYGGERWÆRFF : UDI : KIØBENHAUN : Under denne Indskrift, der gaar rundt om Bollen, findes der en Fremstilling af Værftet og indvendigt en Fremstilling af Reberbanen. Bollen er utvivlsomt i Slutningen af forrige Aarhundrede hjembragt fra Kina, hvor den er gjort og dekoreret.

De Læsere, der have fulgt mine Smaaskrifter, ville forøvrigt have set, at jeg altid, saa vidt muligt, nøjagtigt oplyser mine baade trykte og utrykte Kilder, hvad Mange maaske finde, er et ufornødent Arbejde. Overfor Tanken om en samlet dansk Industrihistorie turde det imidlertid ikke være unødigt, og det hvad enten en saadan maatte blive mit eller en efterfølgende Historikers Værk. De Arbejder, der hidtil foreligge om dansk Industri, skyldes væsentlig de to Forfattere Fr. Thaarup og O. J. Rawert, men af dem staa i videnskabelig Henseende den Førstes langt over den Sidstes, der bl. A. lide under en gjennemgaaende Mangel paa Kildehenvisninger, hvad der i ikke ringe Grad synes at have haft Indflydelse paa deres Nøjagtighed.

Som det af disse flygtige Antydninger vil ses, er der altsaa dog nogle Forarbejder at bygge paa med Hensyn til Udarbejdelsen af en samlet dansk Industrihistorie, og det vil derfor muligvis kunne overraske, naar jeg stiller Fremkomsten af en saadan hen som et tildels fjernt Fremtidsarbejde, men med al Respekt for de existerende Forarbejder, er der en saa stor Række vigtige Spørgs-

maal, som endnu ligge aldeles ubearbejdede hen, at jeg, i al Fald ikke i Øjeblikket, kan tænke mig det muligt at danne et klart Billede af de i Mørke liggende Enkeltheder. Maaske vil dog Maalet kunne naas noget hurtigere, end jeg nu tænker, thi den Indgaaen paa de reale Enkeltheder, som karakteriserer den senere Tids almindelige Historieskrivning, vil i mange Henseender bane Vejen for den samlede Industrihistorie, der ikke maa sættes lavt og mindst har samme Betydning som en samlet dansk Kunsthistorie, med hvilken den forøvrigt har ikke faa Berøringspunkter. Dens nøje Sammenhæng med den almindelige Kulturhistorie turde imidlertid være dens væsentligste Karaktermærke, hvad jeg tror delvis at have paavist i min Fremstilling af den danske Glasindustri (1879) og i min Afhandling om Lavenes indbyrdes Rang (1880). Ogsaa i nærværende lille Skrift tangeres Kulturhistorien af Meddelelserne om Tobakens Indtrængen her i Landet. Til hvad der nedenfor meddeles derom skal her føjes, hvad Hr. R. Mejborg har gjort mig opmærksom paa, at Tobaksmøgere i Moths Ordbog (omtr. 1700) kaldes «de helvedis attolleri-betiente». — 1656 gives der Toldfrihed for nogle «ruller toback, som ere kommen frae de Caribiske insuler» (Kbhvns Dipl. V, S. 391 jfr. 392).

Som yderligere Oplysning om forskjellige nedenfor nævnte Enkeltheder skal her hidsættes: at det Englidalske Blyantsværk væsentlig blev drevet (fra 1761) af Gustav Peder Engzelius (Kom. Koll. dsk Journ. M, 1767—1769, Nr. 118, 233; N, 1769—1771, Nr. 197); — at Christoph Bocklum af Drøbak, der i 6 Aar havde været Mestersvend ved Urtekræmmernes Pibefabrik i Kjøbenhavn, under 26. December 1766 fik Privilegium til at anlægge en Tobakspibefabrik, hvor han vilde i Aggerhus Stift, «dog ey i en Circumference af 3 Miile ved Drøbach, Bragernæs eller Vor Kiøbstæd Christiania, hvor Brændet allereede skal være i høye Priiser»; han anlagde den i Udhavnen Laur-

kullen (Kancelli Ark. Norske Register, 1766—1768 (Nr. 44) Fol. 239; — Kom. Koll. dske Journ. M, 1767—1769, Nr. 651; N, 1769—1771, Nr. 7); — at en Pibemager Peder Christiansen Smith i Sommeren 1753 søger at faa en Pibefabrik i Gang i Odense; han vil bruge bornholmsk Ler (Kom. Koll. dske Journ. F, 1753—1755, Nr. 107, 183, 223); — og at Ernst Franckensteins Pibefabrik kom i Gang i Lille Amagergade paa Kristianshavn; han døde i 1773, og en derefter af hans Enke Anna Maria Sophie Franckenstein indgiven Ansøgning om et Laan paa 400 Rd. for at kunne holde Fabriken i Gang blev afslaaet (Kom. Koll. dske Journ. A, 1773, Nr. 418). Det tør antages, at Fabriken herefter ophørte. «Frankenstein, Pibemager» findes sidste Gang i Kjøbenhavns Vejviser for 1775.

Marts 1881.

C. Nyrop.

DANMARKS KRIDTPIBEFABRIKATION.

Den amerikanske Urt Tobak blev kjendt her i Landet omtrent 1620. I Øresunds Toldrulle af 1611 nævnes Tobak ikke, men 1627 forekommer den i Vejebodsregistrene fra Tønning, og det er interessant at se, hvor hurtig den udbreder sig. 1627 blev der i Tønning vejet 14½ Pund Tobak, en Ubetydelighed, der ikke synes at spaa nogen Fremtid; i 1628 og 1629 vejes der endda slet Intet, men nu voxer Indførslen som en rullende Lavine. 61 i 1630 vejede Pund blive i 1642 til 111 Pd., i 1646 til 770 Pd., i 1651 til 3742½ Pd. og i 1673 til ikke mindre end 39,000 Pd. Tobaksnydelsen trænger frem som en rivende Flod, der ingen Hindringer kjender. Det hjælper ikke, at den kongelige Livlæge Simon Paulli baade paa Dansk og Latin (1648, 1665) bekæmper Tobaken som skadelig for Sundheden, eller at Bispen i Viborg (1686) paakalder Præsternes Æresfølelse mod den fule Vane at smøge Tobak «ligesom Bønder og andre gemene Folk». Alle røg, ja Tobaken blev for Mange en ny Indtægtskilde, og det er næppe aldeles uinteresseret, naar Kjøbenhavns 32 Mænd i 1688 arbejde for, at der ingen Tobak maa indføres direkte til Provinserne fra Lybeck[1]. Allerede i 1665

havde Markus Selke faaet 10 Aars Eneret paa i Kjøbenhavn og Kristianshavn at drive et «tubach spindewerch»[2], og i 1672 havde Claus Bonnix, der ogsaa holdt sig til Kjøbenhavn, faaet 10 Aars Eneret paa i Danmark og Norge at lade brænde Tobakspiber[3]. Brugen af Tobak skabte nye Industrier, og her skulle vi dvæle ved Tobakspibefabrikationen. Man «drak» (d. v. s. røg) Tobaken af Kridtpiber, som synes at have været en almindelig Handelsartikel, og den vilde man nu selv tilvirke. — Allerede i 1641 tales der i Ribe Tingbøger om at «stikke an en Pibe Tobak»; til et Begravelsesgilde 1664 i Skjoldelev Præstegaard i Jylland kjøbtes ikke mindre end 2 Dusin Piber til i Alt 8 Sk., og i de kjøbenhavnske Urtekræmmeres Lavsartikler af 1693 findes Tobakspiber ved Siden af Tobak mellem de Artikler, som de «maa og skal handle med»[4].

Det er i Kristian V's Tid, at Danmarks første Tobakspibefabrik opstaar, og det er derfor naturligt, at den udrustes med forskjellige Privilegier. Igjennem et nylig skabt Kommercekollegium[5] søgte man at fremelske en indenlandsk Industri, uden at man dog kan sige, at det lykkedes, og Claus Bonnix' Pibefabrik synes da heller ikke at være bleven til Noget. Den blev som ovenfor nævnt eneberettiget for 10 Aar baade i Danmark og Norge, den fik toldfri Indførsel paa «ald den Materia og Jord», som den behøvede fra Udlandet[6], dens færdige Varer kunde afgiftsfrit sendes imellem de forskjellige Landsdele, og endelig paalagdes det Tolderne «at have pligtig Indseende, at af fremmede Tobakspiber efter den nye Toldrulle vorder fortoldet, paa det forbemeldte Claus Bonnix formedelst saadanne fremmede Tobakspibers Indførsel udi deres [d. v. s. de Pibers] Udsalg, som han lader forarbejde,

ej skal ske Afbræk» *). Det hjalp imidlertid Altsammen ikke, Bonnix arbejdede med fremmede Penge, og 1675 ligger han i Strid med en Herman Brechling, som først kaldes Boghandler, senere Assessor i Kommercekollegiet, og som synes at have haft en forholdsvis anseelig Kapital i hans «Pibeværk»[7]. Stridens Udfald kjendes ikke, men den Bonnixske Fabrik forsvinder, og der omtales nu ikke nogen dansk Pibefabrik før i 1746, 70 Aar senere. Inden vi gaa over til dette nye Afsnit i Udviklingen, skulle vi imidlertid kaste et Blik paa Forholdene i Norge.

Vi saa ovenfor, at Tobaken udbredte sig hurtigt i Danmark, men Udviklingen har om muligt været endnu hurtigere i Norge. Allerede mellem 1612 og 1614 synes Tobak at have været kjendt i Bergen, og ved Forordning af 29. Juli 1632 forbyder Kristian IV, da han har erfaret «den store Skade, som Tobaksdrikken Undersaatterne udi vort Rige Norge tilføjer», at der maa indføres Tobak til dette Land, et Forbud, der dog hæves igjen i 1643, rigtignok kun imod en Told af to Mark paa hvert Pund; det har naturligvis ikke været muligt at overholde Forbudet. At Nordmændene have været i høj Grad hengivne til Nydelsen af Tobak, fremgaar endnu af et Par andre Data. 1640 skriver Kristian IV til Korfits Ulfeldt om at skaffe Tobak til Flaadens norske Søfolk, som, hedder det, «næppe skal kunne længe uden det Tøj blive sunde; de tage det gjærne an istedenfor Frokosten». Og nok saa oplysende er det, at Norske-Lov indeholder et Paabud om, at Søfolk skulle straffes for at «drikke» Tobak, medens der i

*) Efter Toldrullen af 1. Maj 1672 var Tolden 4, 5 eller 6 Sk. pr. Dusin, eftersom Skibet, som indførte dem, var et «Defensions»-Skib, et indenlandsk eller udenlandsk Skib.

Danske-Lov ikke findes noget tilsvarende Bud[8]. Nordmændene maa i Henseende til Tobakens Brug eller rettere Misbrug langt have overgaaet de Danske, og det vilde derfor være ganske naturligt, om man tidligt traf paa en norsk Pibefabrik, men den første mig bekjendte forekommer først langt inde i det 18. Aarhundrede. Under 29. Januar 1759 udkom en Plakat, som forbød al Indførsel af Tobakspiber til Norge, eftersom den af Jacob Boy i Bragnæs (Drammen) oprettede Fabrik «skal befindes i den Stand», at derpaa kan forarbejdes gode og forsvarlige Varer til billige Priser og i saadan Mængde, at Landet derfra kan forsynes. Jacob Boys Privilegium var af 13. Marts 1752. Senere kom der ogsaa Pibefabriker i eller ved Bergen, Moss, Kristiania og Drøbak. Den bergensiske Fabrikejer var Borgermester D. P. Fasmer[9].

Vende vi nu tilbage til Danmark, se vi, at en Borger i Kjøbenhavn Niels Eriksen under 12. Januar 1746 faar 10 Aars Eneret paa i Kjøbenhavn og Sjællands Stift at have en Tobakspibefabrik[10]. Fabriken er imidlertid næppe kommen i Stand, thi da Englænderen Salomon Burton sidst paa Sommeren 1747 ansøger om et lignende Privilegium, attesterer Kjøbenhavns Urtekræmmerlav, at «nogen Pibemager findes for nærværende Tid ej herudi Staden», og Burton faar under 13. November s. A. det ønskede Privilegium, hvorefter Fabriken kommer i Gang ude paa Kristianshavn[11]. Nu var man imidlertid naaet langt frem i den Drivhuskultur, som Datiden fandt rigtig overfor Industrien, og som saa fortræffeligt illustreres ved Forordningen af 16. Juni 1741 om adskillige Slags fremmede Klædevarer, som hverken maatte sælges, forarbejdes eller bæres her i Landet. Omhuen for de danske Klædefabrikers Opkomst maa have gjort det til en næsten vanskelig Sag at faa

syet en Frakke i Kjøbenhavn, thi da den Skræder, der grebes i at benytte Andet end dansk Klæde, ikke alene blev mulkteret, men risikerede at miste sin Lavsrettighed, maatte han følge en Række i Forordningen foreskrevne Forsigtighedsregler for at sikre sig, at det Klæde, der leveredes ham, var dansk. Tiden vilde have danske Fabriker frem; ja saa stærkt laa det den paa Sinde, at et Reskript af 13. April 1753 paalagde Landets Præster at formane deres Tilhørere til paa enhver Maade at fremme de indenlandske Fabrikers Opkomst[12].

Herefter vil det findes naturligt, at Burtons Privilegium ikke indskrænkede sig til simpelthen at tillægge Ansøgeren 4 Aars Eneret til Driften af en Pibefabrik. Hvad det kom an paa, var at gjøre Fabriken til Planteskole for andre saadanne Fabriker her i Landet, og derfor forpligtedes Burton til at oplære danske Lærlinge, han maatte ikke have Fremmede i sit Brød. Desuden maatte Fabriken kun udsælge en gros, mindst 3 Gros fine eller 6 Gros grove Piber, men dette skyldtes andre Hensyn. Vi møde her det kjøbenhavnske Urtekræmmerlav, som holdt strengt paa sine Rettigheder; blandt hvilke det regnede Retten til at sælge Tobakspiber en detail. Det hævdede dette i sin Erklæring over Salomon Burtons Ansøgning, ja fik det udtalt i selve Privilegiet, og da det i Begyndelsen af 1749 klagede til Politimesteren, Etatsraad Torm, over at «Tobakspinderne saavelsom The- og Porcellænshandlerne herudi Staden har ligesom med en Slags Rettighed udi deres Huse og Boder understaaet sig at sælge og forhandle Tobakspiber tværtimod de Urtekræmmerne meddelte kgl. allernaadigste Lavsartikler», førte det til, at Politiet lod tre Mænd besøge Byens samtlige Tobakspindere samt The- og Porcellænshandlere med Advarsel mod den

paatalte ulovlige Handel[13]. Selvfølgelig var Urtekræmmerlavet ikke nogen stor Magt, men det havde dog en vis Indflydelse, og da dette oftere viser sig overfor den danske Tobakspibefabrikation, skal Lavets almindelige Udvikling her i al Korthed berøres.

Alle Handlende synes tidligt at have dannet en samlet Korporation, uden Hensyn til hvad de handlede med; ja selv den korporationsmæssige Sondring, som en Tid synes at have gjort sig gjældende mellem Grossister og Detailister[14], spillede ingen Rolle; de i 1651 for Kjøbenhavns Kjøbmænd og Kræmmere givne Lavsartikler synes at omfatte alle Byens Handlende, baade de store og de smaa, kun ikke Høkere og Øltappere[15]. Denne Enhed vedbliver dog ikke, Forordningen af 16. April 1681 om Kommerciens Befordring paabyder (II § 2), «paa det Alle kan have deres ærlige Ophold», at Negotien i visse Klasser efter Varernes Natur skal adskilles. Den nævner 8 Klasser, men slet saa mange synes der ikke at være blevet. Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerne i Kjøbenhavn faa Lavsartikler under 7. Juli 1688, Urte- og Isenkræmmerne samt Sukkerbagerne under 10. Juni 1693 og Vinhandlerne under 22. December 1694 samt endelig Hørkræmmerne under 10. Oktober 1722. Det er Kjøbenhavns fem bekjendte Handelslav, vi her se voxe frem; foreløbigt er der kun fire; men under 5. Juni 1807 fik Isenkræmmerne deres egne Lavsartikler, efter i over 100 Aar at have været i Lav sammen med Urtekræmmere og Sukkerbagere. Det er en for os underlig Sammensætning, men uden Begrundelse har den næppe været, og vi se da ogsaa, at Urtekræmmere og Sukkerbagere i Forordningen af 4. December 1672 om Medici og Apotekere (§ 29) ligesom i Forordningen af 19. November 1687 om Udsalg af forskjellige «Species»

naturligt stilles ved Siden af hinanden[16]. — 1549 hedder det, at Datidens Kræmmere sælge, «yrtekram oc spitzeri»; 1609 nævnes en Maren «Urtekræmmers»; det er første Gang, at Ordet Urtekræmmer, saa vidt mig bekjendt, forekommer[17].

Den 10. August 1693 holdt det forenede Urte- og Isenkræmmer- samt Sukkerbagerlav sin første Samling. «Udi Herrens Navn, saa begynde vi at skrive udi denne Protokol, hvis som daglig ved Kompagniet forefalder», hedder det[18], og Protokollens Optegnelser lade os nøje kunne følge Alt, hvad der sker i Lavet. Noget Saadant skal imidlertid ikke forsøges her, hvor kun nogle enkelte Punkter skulle fremdrages.

Efter sine Artikler var Lavet ikke noget sluttet Lav, Enhver, der havde staaet 7 Aar som Dreng og 4 Aar som Svend, var fyldt 25 Aar, havde bestaaet en paabudt Examination og betalte 25 Rdl. som Indgangspenge, kunde blive Broder i Lavet, men herover var der i Længden ingen Glæde. Efter 50 Aars Forløb følte Lavet sig besværet ved sin Talrighed og klagede sig ynkeligt. I en Ansøgning til Kongen af 27. April 1744 hedder det, at Svendene «sætte sig ned i den selv samme Gade om ikke næst ved eller ligeoverfor Husbondens Bod for desto bekvemmere at drage Næringen til sig og se deres Husbonder i Bund og Grund ødelagte.» Ansøgningen gaar derfor bl. A. ud paa, at Lavet fremtidigt maa blive et sluttet Lav med kun 48 Urtekræmmere og Sukkerbagere samt 12 Isenkræmmere, altsaa i Alt 60 Medlemmer, medens der i Øjeblikket var 85*), og Lavet ønskede yderligere at

*) Nemlig 75 Brødre og 10 Enker med i Alt 24 Svende og 89 Drenge. Det forhaandenværende Materiale tillader ikke at oplyse, hvormange af de 85 der var Urtekræmmere og hvormange Isen-

faa Ret til at bestemme, i hvilke Gader og Stræder Brødrene skulde bo. Det er bedre, skrev Lavet, «at 60 Familier kan leve, end 100 skal søge Brødet i Armod og Fattigdom», og Regeringen saa væsentlig Alt med Lavets Øjne, skjøndt den dog ikke vilde gaa med til at skabe et sluttet Lav. Under 11. September 1744 blev det bestemt, at ingen Kræmmer maatte have mere end een Dreng, og at ingen Svend kunde optages i Lavet, medmindre han havde staaet 7 Aar Svend og derhos ejede 1000 Rdl. Det var Bestemmelser, som nok skulde standse Tilgangen, thi de Undtagelser, der med Hensyn til de 1000 Rdl. gjordes overfor Kræmmersønner og de Svende, der ægtede en Kræmmerenke eller kjøbte en Kræmmers Hus*), vare for Intet at regne, og det er derfor naturligt, at Svendene saa vidt muligt omgik den Bestemmelse, som kunde omgaas, nemlig den, der paabød, at de skulde eje 1000 Rd. Men ogsaa herfor vidste man Raad. Ved kgl. Befaling af 14. April 1749 tillodes det Lavet at fordre Vedkommendes Ed paa, at de 1000 Rd., han fremviste, virkelig vare hans egne. Regeringen fulgte Lavet i dets Forsøg paa at holde unødige Konkurrenter nede; Handelen skulde ophjælpes ved Særrettigheder og Enerettigheder. Det var Tidens Fremgangsmaade overfor Industrien, og hvad der passede paa den, maatte ogsaa passe paa Handelen, thi de Erhvervsgrene stod hinanden nær, hvad bl. A. det her omhandlede Lavs oprindelige Artikler af 1693 vise. I disses

---

kræmmere, men det tør antages, at over 3/4 vare Urtekræmmere. 60 var det Tal, hvormed det samlede Lav etableredes i 1693. Efter «Kjøbenhavns Handelsspejl» 1765 var der i Kbhvn. 16 Isenkræmmere og 60 Urtekræmmere, efter «Danm.s Handelsspejl» 1766 18 Isenkræmmere og 62 Urtekræmmere.

*) Denne sidste Bestemmelse blev truffen, da Landets Privilegier af 11. September 1744 konfirmeredes den 3. Juli 1747 af Frederik V.

§ 8 hedder det nemlig, at Urte- og Isenkræmmerne «skal forpligtet være af al Flid og Muelighed derhen at tragte, at saavel Manufakturerne som og Haandværksfolkene kunde forhjælpes til at gjøre og forarbejde Varer, som de handle med, og dennem saa forsyne med Alt, hvis her kan gjøres og til deres Handel hører»; Isenkræmmerne lægges det særligt paa Sinde «at lade indrette Poler- og Slibemøller paa bekvemme Steder her i Landet»[19].

Vende vi nu tilbage til Pibemager Salomon Burton og hans Fabrik, vil det kunne forstaas, at en af ham i 1749 gjort Ansøgning, om at faa Tilladelse til at udsælge sine Piber en detail, maatte komme til Urtekræmmernes Erklæring, og vi kunne paa Forhaand sige, at de naturligvis modsatte sig Ansøgningen. At tillade den var et Indgreb i deres formentlige Ret, og naar saa endda Burtons Piber vare gode! Lavet vilde dog ikke være for strengt; det vilde mod kontant Betaling afkjøbe Burton alle de Piber, han kunde faa færdige, blot de vare forsvarlige, og da Burton i Lavssamlingen den 14. April 1749 præsenterede 533 Gros Piber, kjøbtes de alle til de Priser, som fastsattes i en samme Dag med Burton for 5 Aar afsluttet Kontrakt. I den Tid maatte han efter sit Privilegium ikke sælge en detail, og til Urtekræmmerne skulde han sælge et Gros Piber til følgende Priser:

Kejserpiber, 1 1/4 Al. lange	10 ℔	8 ß	
Kongepiber, 1 Al. lange	8 -	12 -	
Lange Krumhovedede, 3/4 Al. lange	4 -	4 -	
Lange Slangepiber, 3/4 Al. lange	4 -	4 -	
Middel Krumhovedede, 1/2 Al. lange	3 -	8 -	
Middel Slangepiber, 1/2 Al. lange	3 -	4 -	
Korte Krumh. (Bønderpiber), 5/16 Al. l.	2 -	12 -	

Herved var der imidlertid langtfra gjort Ende paa Burtons Fataliteter. Urtekræmmerne vedblev til hans Sorg

at indføre udenlandske Piber, og i baade Juli og August 1749 foreligger der nye klagende Ansøgninger fra ham til Regeringen eller rettere Kongen, der gjennem Kommercekollegiet var i umiddelbar Forbindelse med Pibefabriken, og maatte høre om alle dens Tilskikkelser. Jeg har, skriver Burton, «nu næsten udi tvende Aar med Familie og Lærlinge ved min Fabrik meget kummerlig og uden Assistence hidtil retireret mig, men kan nu ganske og aldeles ikke soutenere mig og mine længere», og derfor ansøger han om et Forbud, hvorefter «Tobakspiber i Almindelighed for Sjælland og omliggende Provinser som Kontrabande maa anses og ej fra fremmede Steder maa hidføres»; i Mangel heraf vilde han ogsaa være glad ved en forhøjet Indførselstold. Ogsaa disse Begjæringer kom til Urtekræmmernes Erklæring, og de havde mærkeligt nok Intet imod Indførselsforbudet, de ønskede det blot betinget af, at Burton til enhver Tid kunde «fournere de nødvendige gode og forsvarlige Varer»; Urtekræmmerne vidste nok, hvad de gjorde. Men hertil kom det dog ikke. Ved kgl. Resolution af 8. December 1749 blev Tolden paa Piber, der indførtes til Kjøbenhavn og Sjælland, forhøjet fra 1 til 3 Sk. Dusinet*), og denne Bestemmelse synes at have givet Urtekræmmerlavet større Interesse for Burton og hans Virksomhed. I 1750 er der livlige Underhandlinger i Gang om at overtage hans Fabrik, Lavet ønskede blot, at dens Eneret maatte blive forlænget i 10 Aar, og at opnaa dette synes ikke vanskeligt. Sagen grebes forretningsmæssigt an, og Lavet kom overens med en af Burtons Kreditorer om, at dennes Fordring paa 1275 Rd. skulde overdrages det for 510 Rd. kontant Betaling, men

*) 1 Sk. Dusinet var paabudt ved Toldforordningen af 29. Febr. 1732.

i det sidste Øjeblik brast Forhandlingerne. Lavet trak sig tilbage, og Kommercekollegiet stillede sig paa Burtons Side. Lavets Grunde betegnedes som tomme Udflugter, og ved kgl. Resolution af 15. December 1750 fik Burton Tilladelse til at sælge Piber en detail. Lavets formentlige Eneret hertil blev brudt, og forsaavidt var det gjorte Skridt ikke uden principiel Betydning, men havde Regeringen haabet hermed at skaffe sig Burton fra Halsen, slog Beregningen ikke til. Kun i tre Aar havde hans Fabrik bestaaet, og hvad den tilvirkede, var en fra et statsøkonomisk Standpunkt saare ubetydelig Artikel, men dog havde den trods den vigtigste Sag saa godt som uafbrudt lagt Beslag paa de højeste Statsmyndigheders Opmærksomhed og givet hele Datidens Statsmaskineri nok at bestille. Og som den havde begyndt, vedblev den; i Begyndelsen af 1751 er Burton igjen paa Færde[20].

I en Ansøgning til Kongen af 31. Marts 1751 lyde hans Klager stærkere end nogensinde. Udi de tre forløbne Aar, siger han, «har jeg ikke fortjent det Brød, jeg burde nyde til mig og min Families Underholdning», og Grunden til denne sørgelige Stilling ser han i den Bestemmelse, at han ikke maa holde fremmede Arbejdere men skal oplære Danske, hvortil han tog «umyndige fattige Tiggerbørn»; 1749 havde han 24 til 30 saadanne. De Bekostninger, som denne Oplærelse paadrog ham, gjorde, at han intet Udbytte fik, men herover harmedes hans «Forlæggere» (d. e. de, med hvis Penge han arbejdede), og nu trængte de ham haardt. Han saa kun Frelse deri, at hans Privilegium fornyedes paa 10 Aar, og at den een Gang forhøjede Indførselstold paany forhøjedes; i saa Fald troede han, at Urtekræmmerne vilde overtage hans Fabrik, men heri forregnede han sig. Urtekræmmerne

vare ham ikke gunstige. Hans Piber, skreve de, bleve slettere og slettere, «saa at man maa slutte, han ikke haver den udfordrende Videnskab til Værkets Drift og Befordring, som han burde have. Og som Lavet saaledes ikke ubeføjet maatte befrygte at lide og blive forlegen, i Fald det engagerede sig med ham om dette Værk, saa vil eller kan Lavet heller ikke befatte sig dermed». Det er ren Besked, og den tvinger en Mand frem paa Scenen, som hidtil havde været skjult, en af Burtons «Forlæggere» og vistnok hans Hoved-Forlægger, Rebslager Peter Appleby, der forøvrigt allerede nævnes i Privilegiet 1747.

Det Navn, som her er nævnt, kjendes endnu; Pladsen strax til venstre, naar man over Langebro kommer over til Kristianshavn, hedder stadig Applebys Plads. Den anlagdes (opfyldtes) af den her nævnte Mand, som synes at have været saare virksom og driftig. Foruden sit Rebslageri og sin Plads fik han efterhaanden baade et Skibsværft, et Sukkerraffinaderi og en Sejldugsfabrik, den sidste i Odense. Han stod, som man heraf vil se, den industrielle Udvikling nær, og forsaavidt er der intet Overraskende i, at Burton 1747 udtaler, at Appleby har lovet at assistere ham med de Penge, han behøver til en Tobakspibefabriks Anlæggelse, men mærkeligt er det at se den Bevægelse, som denne Oplysning fremkalder i Urtekræmmerlavet. Da Burton nemlig i den Anledning forandrer sin tidligere Ansøgning derhen, at det af ham søgte Privilegium paa en vis Maade skal udstædes til ham og Appleby i Forening, erklære Urtekræmmerne, hvad dog ikke skete, at de selv ville forstrække Burton med de fornødne Midler, «paa det at al Egennytte, hvoraf muligt i Fremtiden Præjudice og Skade for Lavet maatte flyde, kunde forekommes». Appleby synes at have staaet for

dem som et Skræmsel, og da 3 Aar efter Forhandlingerne med Burton om Overtagelsen af hans Fabrik briste, er det atter, som det synes, Hensynet til Appleby, der gjør Udslaget. Da Lavet erfarede, hvad det forøvrigt fra først maatte vide, at Appleby var Fordringshaver i Fabriken, blev Burtons Gjæld dem pludselig uoverkommelig. Her er et af disse Fingerpeg, der med Et kaster Lys over en Persons ellers ukjendte Karakter. Appleby har været en driftig men sikkert tillige en kold og beregnende Forretningsmand. Burtons gjentagne Klager tyde derpaa, og end mere hans senere Skjæbne[21].

Under 20. September 1751 blev Privilegiet fornyet paa 10 Aar for Appleby og Burton i Forening med den Forandring, at Forpligtelsen til ikke at holde fremmede Arbejdere bortfaldt, og samtidig blev ikke alene Retten til at udsælge en detail bevaret for Fabriken men enhver Indførsel af Tobakspiber til Kjøbenhavn blev forbudt. Den forhøjede Indførselstold gik over til et Indførselsforbud[22]. Nu skulde man tro, at Fabriken vilde trives, men tværtimod. I September 1753 klage Urtekræmmerne over, at Fabriken lader dem savne Piber til Udsalg, og af Svaret, de faa, se vi, at Fabriken er gaaet over paa nye Hænder. Det er Overkrigskommissær Alexander Ross og Lotteriinspektør Jonas Collin, der svare. Appleby synes snarest muligt at have reddet sine Penge ud af Anlægget paa Grundlag af det gunstige Privilegium, som de nye Ejere muligvis have maattet betale dyrt, og samtidig er Burton bleven reduceret til Fabrikens Bestyrer; han er ved helt at forsvinde. I September 1752 blev han af Ross og Collin sendt til Hildesheim efter Pibemagere, men fra denne Rejse vendte han ikke tilbage, han blev i Udlandet, og herved kom det til et hvast Sammenstød

mellem de nye Ejere og Burtons her efterladte Hustru, Judit Rachel Burton, der ikke synes tilfulde at have kjendt sin Mands reducerede Stilling[23].

Urtekræmmernes Klage over, at Fabriken lod dem lide Mangel paa Piber, førte til, at det ved Rentekammer-Skrivelse af 3. Oktober 1753 blev dem tilladt at indføre en Del Piber fra Amsterdam mod Erlæggelse af den sædvanlige Told, og dette blev ikke det eneste Sammenstød mellem Fabriken og dens Konsumenter. Ved kgl. Resolution af 2. Februar 1756 blev det i 1751 udstædte Indførselsforbud endog helt hævet, medens det til Gjengjæld tillodes Fabriken at sælge, til hvilke Priser den vilde; i Privilegiet af 1751 vare Priserne fra Kontrakten med Lavet af 1749 blevne slaaede fast. Denne Ordning bestod dog ikke længe; endnu i Maj 1756 vendte man tilbage til Bestemmelserne i Privilegiet af 1751, men nu opstod der en stor Strid mellem Fabriken og Lavet, om hvilke Priser Piberne skulde sælges og kjøbes for. Lavet vilde ikke give mere, end der var fastsat i 1749, medens Fabriken fordrede Noget herudover. Sagen kom for Retten, og Fabriken tabte, men alligevel opnaaede den, at Priserne i Slutningen af 1757 bleve noget forhøjede. Imidlertid var Inspektør Collin traadt fra, han havde i 1755 solgt sin Andel til Lotterikollektør Severin Ferslev, og da ogsaa Ross traadte fra (1758), kom Ferslev til at staa som Fabrikens Eneejer. I denne sin Egenskab tilbyder han — det er i Juli 1758 — Lavet Fabriken til Kjøbs, han vil have 6800 Rd. for Fabriken og 4000 Rd. for Gaarden paa Kristianshavn, hvori den drives, men Lavet modtager ikke Tilbudet. 1761 udløb jo Fabrikens Privilegium, og Regeringen havde da den under 27. Marts 1758 konfirmerede Overenskomsten om de forhøjede Priser, udtalt, at Pibetilvirkningen efter

Privilegiets Udløb skulde være en fri borgelig Næring; nu komme vi til det for Urte- og Isenkræmmerlavet saa betydningsfulde Aar 1761[24]. Endnu skal her kun bemærkes, at Plakat af 5. Marts 1759 udvidede det i 1751 for Kjøbenhavn udstædte Indførselsforbud til ogsaa at omfatte Sjælland og Bornholm «til den i Kjøbenhavn oprettede Tobakspibefabriks bedre Fremgang og Debit», og dette Forbud sattes i Forbindelse med en Række Bestemmelser om Oplag af Piber i Helsingør, Holbæk, Korsør osv., som Fabriken maatte underkaste sig. To Aar før dens Privilegiums Ophør indføres en hel ny Organisation af dens Virksomhed. Det er lovlig sent, men sent har maaske her som andensteds været bedre end aldrig, skjøndt godt blev det ingensinde med Fabriken.

Da dens Privilegium udløb og dermed dens Pligt til at sælge til bestemte Priser, forsøgte den paa at faa højere Priser, og en Skrivelse fra Ferslev herom af 21. November 1761 afgik til Urtekræmmerne. Det er ikke overraskende; men overraskende er det, at Lavet under 30. November samme Aar ansøgte om selv at maatte anlægge en Pibefabrik[25]. Den Burton-Ferslevske Fabrik stod alt Andet end godt, og var der Nogen, der vidste, hvilke Vanskeligheder den havde haft, saa var det Kjøbenhavns Urtekræmmere. Een Fabrik havde med Nød kunnet bestaa, og nu vilde de anlægge en Konkurrencefabrik. Det ser trods det udstædte Indførselsforbud underligt ud; men Forklaring kan gives, vi maa blot for at forstaa den gaa nogle Aar tilbage i Tiden.

Som vi ovenfor have set, vaagede det forenede Urte- og Isenkræmmerlav ihærdigt over sine formentlige Rettigheder, hvad forøvrigt alle Lav gjorde. Lavenes Herlighed bestod væsentlig deri, at deres Medlemmer vare eneberet-

tigede til en vis Næring, og de forfulgte derfor ubønhørligt Enhver, der uden at være i et Lav søgte at tilsnige sig Part i dets Næring; man inkvirerede hos ham, lod ham tiltale og dømme, for dømt blev han, medmindre han kunde opvise et særligt kongeligt Privilegium. Saadanne gaves nemlig, og overfor dem stod Lavene magtesløse, men til Gjengjæld hadede de dem af fuldt Hjærte. At Urtekræmmerne havde saadanne særligt privilegerede Konkurrenter, fremgaar bl. A. af deres ovenfor nævnte Ansøgning af 1744; foruden at klage over deres Svende klage de i den over det Afbræk, de lide ved de Privilegeredes Handel, og Ansøgningen gaar med Hensyn til dette Punkt ud paa at opnaa, at de med specielle Privilegier Udrustede fremtidigt kun maa sælge for 20 Rd. eller derover af hver Sort [26]. Lavet vil med andre Ord have gjort dem til Grossister. Herpaa gaar Regeringen imidlertid ikke ind, og Urtekræmmerne faa efterhaanden mere og mere at klage over.

Som det vil erindres, fremkaldte Lavet i 1744 en Række Bestemmelser, der i mange Tilfælde gjorde det saagodtsom umuligt for en Urte- eller Isenkræmmersvend at blive selvstændig. Lavet triumferede, men Glæden var ikke af Varighed. Bestemmelsernes Strænghed fremkaldte en Række Undtagelser. Kongen befalede, at den og den Svend, der derom havde ansøgt, skulde optages i Lavet, uden Hensyn til at han ikke fyldestgjorde Lovens Ord, og hertil kom, at det ved Plakat af 1. November 1748 blev indskærpet, at det «maa være Alle og Enhver uden Forskjel tilladt at handle med Ostindiske og Kinesiske Varer, som med det kgl. oktr. Asiatiske Kompagnis Skibe enten allerede ere hjembragte eller herefter maatte ankomme». Urtekræmmerne følte sig ilde tilmode, og den

efterhaanden voxende Utilfredshed gav sig tilsidst Luft i et til Kongen stilet Bønskrift af 22. August 1758. Lavet paaberaabte sig heri med Styrke sine tidligere atter og atter konfirmerede Privilegier, paaviste, at de vare blevne krænkede og fortsatte derpaa: «Saa kan vi ikke have Føje til at tænke Andet, end at Deres kgl. Majestæt haver unddraget os sin kgl. Naade, Forsorg og Beskjærmelse, den vi saa højlig trænge til, om vi ikke ellers, med Familier og vore Efterkommere tillige, rent skal vorde ødelagte og ruinerede; thi vi ere nu i Lavet nogle og 80 Familier, af hvilke de fleste næppe ser Udveje til det daglige og nødtørftige Brød baade formedelst de mange Privilegerede saavelsom de, der uden at fyldestgjøre Lavets Privilegier allernaadigst tillades at nedsætte sig, og endelig fordi det er tilladt Alle og Enhver at handle med The og Kaffe, som dog tilforn alene var Urtekræmmernes Handel.» Lavet beder sluttelig indtrængende, at Kongen ikke vil tillade, «at vi aldeles med Roden skulle oprykkes» [27].

Det er en Ansøgning, synes det, fra et Samfund, hvem Livet falder haardt, hvis enkelte Medlemmer dagligt kæmpe med Nød og Trang, og dog lader en vis Tvivl om at det virkelig forholder sig saaledes, sig ikke afvise. 1744 talte Lavet, som ovenfor meddelt, 75 Brødre og 10 Enker og nu, 14 Aar efter, 79 Brødre og 5 Enker, eller med andre Ord et Medlem mindre; dette kunde paa en vis Maade tyde paa Tilbagegang, men naar det samtidigt ses, at Lavet, som 1744 talte kun 24 Svende og 89 Drenge, nu havde 63 Svende og 75 Drenge, maa sikkert enhver Tale om Tilbagegang afvises. Nu var det de færreste Forretninger, der dreves af Husbonden alene, som Regel havde han en Svend til Hjælp. Det er Tegn paa i alt Fald nogen Fremgang, og i samme Retning peger den

Skæbne, som Bønskriftet fik. Magistraten stillede sig paa Lavets Side, den holdt for, at det for en By kom an paa at have en Del gode og formuende Borgere, som kunde svare Skatter og Afgifter, men Generalprokurøren, som ogsaa blev hørt, gav Sagen en hel anden Vending. Generalprokurøren var den retslærde Henrik Stampe.

Efter Urte- og Isenkræmmernes Lavsartikler af 1693, skrev han, skal «En endelig anvende 11 Aar paa at lære dette vigtige Haandværk, førend han paa egen Haand maa tillades at øve det. Jeg ønskede at vide, hvad det egentlig er, og hvori det bestaar, som de i disse 11 Aar maa lære, og jeg er vis paa, at det ikke er mere, end de fleste af dem kunde lære i 11 Maaneder og mange af dem udi 11 Uger; da jeg forudsætter, at den, der antages som Urtekræmmerdreng, forhen maa have lært at skrive og regne.» Og disse Læreaar ere blevne forlængede: «Altsaa bruger En nu 14 Aar til at lære denne vanskelige Profession, og naar de 14 Aar ere forbi og han bestandig i den Tid, han haver været Svend, haver været lykkelig nok til at faa Tjeneste, saa kommer han dog derfor ikke i Lavet»; Stampe gaar her over til at omtale Fordringen om, at den Svend, der vil optages i Lavet, skal eje 1000 Rd. Han er indigneret. «Saaledes sporer man overalt en Aand, som helder til Monopolier og som gjør, at Folk i Almindelighed ikke tænke paa at ernære og om muligt berige sig ved Arbejdsomhed og Flittighed, hvorved de kunde sættes i Stand til at give bedre Kjøb og bedre Varer eller Arbejde, men alene ved Tvang eller ved det, at Folk blive nødte til at søge til dem og betale dem for deres Varer og Arbejde, hvad de forlange, da der ikke er Andre, de kunde henvende sig til». Stampe vender sig mod Datidens Lavsvæsen i det Hele og moti-

verer udførligt sit Standpunkt, men derfor glemmer han ikke Sagens Udgangspunkt, Urte- og Isenkræmmerlavet. Han finder, som man vil kunne forstaa, at de med specielle Privilegier udrustede Handlende have gjort Nytte, og endelig siger han: «Men da Urtekræmmerne med saadan Tillid beraabe sig paa deres Lavsartikler, saa spørges, hvorvidt de paa deres Side have opfyldt og efterkommet dem. Udi deres Lavsartikler finder jeg kun en eneste Post, som egentlig kan siges at være til Fordel for det Almindelige og sammes Bedste, thi alt det øvrige er for Urtekræmmerne selv», og nu citerer han det ovenfor nævnte Stykke af Artiklernes § 8, hvori det lægges Lavet paa Sinde at fremme den indenlandske Industri, hvorpaa han fortsætter: «Jeg ønskede at vide, hvorvidt de have efterkommet dette Stykke af deres Lavsartikler; hvormange af de Slags Varer, de handle med, nu fremfor den Tid, da Artiklerne for 67 Aar siden udkom, frembringes, fabrikeres og forarbejdes her i Landet, og hvad Lavet dertil har bidraget. Jeg frygter, det ved nøjere Undersøgning vilde befindes, at de derudi have været langt mere hinderlige end beforderlige. Jeg ønskede at vide, hvor de Poler- og Slibemøller ere, som Isenkræmmerne have ladet indrette».

Det er ubehagelige og nærgaaende Spørgsmaal, og dobbelt ubehagelige, fordi baade Kommercekollegiet og Kancelliet sluttede sig til dem. Under 10. April 1761 udgik der et kongeligt Reskript, hvis Urtekræmmer-fjendtlige Karakter allerede ligger deri, at det udtaler, at Kongen en Gang for alle vil have besluttet, at intet nyt Lav efterdags maa oprettes. Dets § 9 paalægger dernæst Kjøbenhavns Magistrat at skaffe de af Stampe fremsatte Spørgsmaal besvarede, og dets § 10 ikke alene godkjender den

i Plakaten af 1. Novbr. 1748 indskærpede Frihandel med The, Kaffe o. lign. men udtaler, at Kongen yderligere vil bevilge dem, som derom gjøre Ansøgning, at handle med «de Varer, som frembringes heri Landet eller komme fra de kongelige Kolonier» saasom Sukker, Sæbe o. s. v. Urtekræmmerne vare fuldstændigt slaaede, det paalagdes dem endog, «saafremt de ikke ville have deres Lavsartikler og Privilegier forbrudte», saa vidt muligt at stræbe efter, at de Varer, hvormed de handlede, her bleve producerede og forarbejdede»[27].

Nu vil man utvivlsomt kunne forstaa, hvorfor Urtekræmmerne ansøgte om at maatte anlægge en Tobakspibe-Fabrik. Under 20. April 1761 tilskrev Kjøbenhavns Magistrat Urte- og Isenkræmmerlavet om det 10 Dage gamle kgl. Reskript, og allerede under 27. April afgav det en «underdanigst og allerydmygst Erklæring», der i sin Helhed lyder saaledes:[28]

> Iblandt de almindelige Varer, som Urtekræmmerne efter deres Lavsartikler handler med, ere ikkun faa, som her kunne produceres, og af de fine Specerier aldeles ingen. Ikke desto mindre da Hs. kgl. Maj. for nogle Aar siden bevilgede flere Sukkerraffinaderiers Anlæg her i Staden, have de ladet sig være angelegne i den Part at vise deres allerunderdanigste Lydighed, idet at en af Lavets Interessenter for egen Regning haver anlagt et Sukkerraffinaderi. De fleste af Urtekræmmerne (foruden at interessere udi andre Sukkerværker) har nu ligledes oprettet et andet Raffinaderi. En anden af Lavets Interessenter vedligeholdt i nogle Aar et Perlegryns Værk ved Kallundborg, indtil han, fordi det var saa langt fraværende og han ikke kunde have det fornødne Tilsyn dermed, havde tabt imod et Par tusinde Rd. derved og saaledes maatte forlade det, men imidlertid er dog samme Værk endnu i Andres Hænder og drives. Hvad Isenkræmmerne betræffer: da foruden det, at de soutinere og favorisere de herværende Haandværker med at tage, af hvis de her af Jern- og Staal-

Arbejde forfærdige, og ej forskriver det mindste, af hvis her af dem kan produceres og fabrikeres, saa have de og ved Foreninger og Kontrakter, baade med den herværende franske Kammager og de, som have oprettet Fabriker paa at forfærdige de Slags Knapper, som tilforn udenlands fra ere forskrevne, forbundet sig til at tage Alt, hvis af deres fabrikerende Varer, som de udi deres Boder kunne afsætte, uden at lade den mindste Punkt, af hvis saaledes her kan blive forfærdiget, komme fra fremmede Steder. Isenkræmmerne har og, istedenfor at Spejle og deslige Kram tilforn for store Pengesummer aarlig her blev indført, oprettet her en Spejle-Fabrik, saa at Spejle og Lampetter med videre nu her kan haves langt bedre og for billigere Priser end det, som af slige Sorter forhen herind blev forskreven, og til den Ende stedse maa holde en anselig Forraad baade af Glas og Træ til at fournere og vedligeholde Haandværkerne her med, saa at disse derved fortjene Pengene, som tilforn for disse Ting og andre Husmøbler gik ud af Landet til Fremmede, ligesom de og haver an- og optaget den Spaan-Fabrik, som paa en Tid af Carl Wilder i Jylland blev vedligeholdt, men af ham for nogle Aar siden nedlagt og forladt, saa at de ogsaa i dette Fald gjøre sig Umage for at spare de Penge i Landet, som ellers for Spaan udgik.

Isenkræmmerne har ikke heller ladet det mangle paa, at de jo ville have ladet oprette en Hammer-, Poler- og Slibemølle, og til den Ende adskillige Gange, men især ved allerunderdanigst Supplik af 15. Novbr. 1757 gjort Ansøgning om at faa den Grund i Dyrehaven, hvor Krudtmøllen tilforn stod, for der at oprette et saadant Værk og derpaa at holde de fornødne Arbejdere; men uagtet det højlovlige Gen. Land-, Økon.- og Kommerce-Kollegium ved deres Forestilling var dem favorabel, faldt dog denne Grund udi Andres Hænder, hvilke nu haver anlagt et saadant Værk med saa store Bygninger og Indretninger, der skal have kostet en excessiv høj Summa, saa at det formedelst dette Værks Kostbarhed vil blive umuligt at forfærdige saadanne Varer uden til dobbelt høje Priser, som snarere vil formindske end forøge deres Debit, da derimod Isenkræmmerne vilde have indrettet dette Værk efter den tydske Maade, saa at det ej skulde have kostet over 2000 rd. og dog kunde derpaa være bleven forarbejdet

mere, end her kunde være afsættelig. Som da denne Lejlighed saaledes gik dem af Hænderne, saa maatte de lade det bero og for denne Gang dermed have sit Forblivende. Imidlertid skal det ikke fejle enten paa Urte- eller Isenkræmmernes Side, at de jo ved alle Lejligheder og dertil given Anledning skal stræbe at fyldestgjøre det, som er Hs. kgl. Maj.s allernaadigste Øjemed, og allerunderdanigst beder, at Hs. Maj. ikke vilde behandle dem i Unaade, men ligesom hans Salige og højlovlige Forfædre beskjærme og haandhæve dem som sin Arv og Ejendom og ikke aldeles oprykke dem, som af de højsalige Konger med saa stor Ømhed og Omhyggelighed er bleven plantet og indhegnet. Og som Deres Excellence og høje Herrer da heraf erfarer, at Lavet har gjort og herefter vil gjøre Alt, hvis muligt er, og der nu efter Hs. Maj.s Godtfindende atter igjen skal tages saa mange Varer fra Urtekræmmerne og forundes Fremmede til Forhandling, hvoraf følger, at Urtekræmmernes Brød og Fortjeneste bliver mindre, saa vil jeg herved underdanigst bede, at dog Deres Excellence og høje Herrer ville søge at formaa det derhen, at Lavsartikler og Privilegier saavel for Lavet indbyrdes som i Henseende til de udenfor Lavet maatte blive haandhævede, da vi iøvrigt i dybeste Underdanighed faar at underkaste os Hs. kgl. Maj.s allernaadigste Vilje og overlade os i Guds Forsyn. Og i Haab om Deres Excellences og høje Herrers naadige og gunstige Soutien og Hjælp, forbliver jeg med al underdanig Soumission

Deres Excellences
og samtlige høje Herrers
underdanigste og allerydmygste Tjener
N. Titchen.

Som denne af Oldermanden underskrevne Erklæring viser, stod det kun daarligt til, med hvad Lavet havde gjort for den danske Industris Fremme. Isenkræmmerne havde sluttet nogle Akkorder med en Kammager, nogle Knapmagere, nogle Haandværkere, der lavede Spejle og Lampetter, og endelig med Spaanfabrikant Carl Wilder, thi saa lidt som de have drevet en virkelig Spejlfabrik, saa lidt have de sikkert for Alvor drevet Wilders Spaanfabrik. Alt, hvad de havde at vise hen til, var altsaa, at

de i 1757 havde ansøgt om at faa Krudtmøllen i Jægersborg Dyrehave (Raavad) til der at anlægge en Hammer-, Poler- og Slibemølle, men Lavet glemmer at tilføje, at deres Begjæring gik ud paa at faa Møllen overladt — gratis. Isenkræmmernes Bestræbelser for at fremme Industrien har ikke kostet dem mange Penge, og paa lignende Maade forholder det sig med Urtekræmmernes. Hvad de have at berette, er, at een Urtekræmmer havde anlagt et Sukkerraffinaderi i Kjøbenhavn, og en anden et mislykket Perlegrynsværk i Kallundborg, thi det andet i Skrivelsen nævnte Sukkerraffinaderi er utvivlsomt et Produkt af selve den Bevægelse, i hvilken Erklæringen er et Indlæg. Under 11. Aug. 1760 fik Taxator Severin Lemming og Povl Lemming Privilegium paa et Raffinaderi i Kjøbenhavn, og dette Privilegium afstaas til et Interessentskab under Navn af «Urtekræmmerlavets og Interessenteres Sukkerraffinaderi», der under 7. April 1761 faar et nyt Privilegium. Lavet som saadant havde imidlertid Intet med Raffinaderiet at bestille; der var, som det synes, højst 4 Urtekræmmere, der vare Interessenter i det. Det Hele ligner en arrangeret Affære[29].

Under disse Omstændigheder er det forstaaeligt, at Lavet ikke har turdet sidde roligt, Noget maatte der gjøres, og saa fik Urtekræmmerne under 8. Marts 1762 Bevilling til at oprette en Tobakspibefabrik og Isenkræmmerne under 31. Maj 1762 Bevilling til at oprette en Kardefabrik[30]. Det har sikkert været en Opgave at finde saadanne Fabriker, ved hvilke Risikoen ikke var for stor; men for godt Kjøb skulde Isenkræmerne dog ikke slippe. I Lavsartiklerne af 1693 nævnes udtrykkeligt, at de skulde «lade indrette Poler- og Slibemøller»; 1767 kjøbte de under udtrykkelig Henvisning til de dem paalagte Pligter

Raavads Fabrik, og fra den Tid skriver sig den endnu tildels vedvarende, langtfra lukrative Forbindelse mellem Kjøbenhavns Isenkræmmere og Raavad[31]. Men tilbage til Urtekræmmerne og deres Tobakspibefabrik.

Til Fabrikken blev der kjøbt et Hus paa Kristianshavn, og under 25. Maj 1762 blev der mellem Lavets Medlemmer indgaaet en Konvention om Fabriken og deres Forhold til den, som under 8. Februar 1763 blev kongelig konfirmeret[32]. Under 20 Rd.s Straf til Fabrikens Kasse maatte Ingen af dem hverken direkte eller indirekte fra nogen anden Fabrik tilforhandle sig nogen Sort Piber, var en af Konventionens Bestemmelser, og den var selvfølgelig rettet mod den Ferslevske Fabrik, der da heller ikke i Længden kunde staa sig. I Marts 1764 tilbyder han for sidste Gang Lavet sin Fabrik[33], men hans Tilbud modtages ikke, og det tør antages, at den Burton-Ferslevske Fabriks Historie hermed er afsluttet. Nu stod Urtekræmmerne alene med deres Fabrik, og Ingen maatte efter Pl. 5. Marts 1759 indføre Tobakspiber til Kjøbenhavn, Sjælland og Bornholm, Stillingen forekommer gunstig, og dog var den det ikke. I 1765 klager Oldermanden til Magistraten over 11 navngivne Urtekræmmere, der ikke vilde tage Aktier i Fabriken, skjøndt Konventionen paabød det, Aktierne lød paa 50 Rd., og næppe har Toldforordningen af 26. November 1768 forandret det ovennævnte Indførselsforbud til en Indførselstold paa 24 pCt., før Lavet beslutter «at lade Fabrikens Arbejdere afgaa, saavidt ske kan»[34]. Hollandske Piber synes at være strømmede herind, og nu gaa Urtekræmmernes Bestræbelser ud paa at blive de Eneste, der her maa «indføre, fortolde og sælge» fremmede Tobakspiber. I saa Henseende have de imidlertid næppe haft mere Lykke med sig end med

deres gjentagne Andragender angaaende Frihandlerne. Under 17. September 1767 ansøgte de i bevægelige Udtryk om, «at ikke flere Bevillinger paa [at handle med] Urtekram til Nogen udenfor Lavet maatte udstædes end de, der allerede ere», men under 4. December s. A. blev der reskriberet, at det skulde have sit Forblivende med vedkommende Paragraf i Reskriptet af 10. April 1761[35].

Atter og atter søgte Urtekræmmerne at komme af med Fabriken paa Kristianshavn; den havde kostet dem over 4,500 Rd., og de vægrede sig derfor ved at modtage et Tilbud paa 2000 Rd., men 1775 blev den endelig solgt for kun 1800 Rd. til Vognmand Ole Josephsen[36]. At Urtekræmmerne vare vrede over, at de ved dette Foretagende mistede en Del Penge, kan forøvrigt ses af Adresseavisen for 30. December 1771 (Nr. 211). Her drager En, «der selv i Førstningen ved Fabriken har været Direktør og deri endnu er ejende 7 Aktier», skarpt tilfelts mod den daværende Direktion. Han oplyser, at Interessenterne i Aarene 1763—1766 fik 6 pCt. i Udbytte, og spørger, «om det ikke er billigt, at den sidste Direktion paa egen Bekostning sætter samme Fabrik i samme Stand igjen, som da de den for Interessenternes Penge imodtog, eller og at betale Interessenterne det ved deres Administration manglede, allerhelst ingen andre ulykkelige Tilfælde ved Fabriken er indløben». Stykket er underskrevet N. T., hvilket kan sige N. Titchen, den Oldermand, hvis Navn staar under Lavets ovenfor aftrykte Skrivelse.

Det kan endnu tjene til Oplysning, at den Mand, der anlagde Urtekræmmernes Fabrik, Pibemager Johan Cornelius Rømer, i 1764 selv søger om Bevilling til at anlægge en Pibefabrik; i 2 Aar havde han været Mester

ved den, men finder sig, skriver han, «ej tjent derved længere at forblive». Han vil anlægge en Fabrik udenfor Vesterport og faar under 4. Juni 1764 det ønskede Privilegium. Fire Aar efter faar Ernst Franckenstein et lignende Privilegium (d. 15. April 1768); ogsaa han havde været Mester paa Urtekræmmernes Fabrik «dog uden derved at kunne vinde mindste Fordel til Ophold». — 1767 omtales en Tobakspibefabrik i Stubbekjøbing, og under 5. November 1770 faar Levin Abraham «af den jødiske Nation» Privilegium til i Nakskov at anlægge en Porcellæns- og Tobakspibe-Fabrik[37].

Hermed er den danske Tobakspibe-Fabrikation væsentlig til Ende, men der er dog endnu et Efterspil, som skal medtages, og Urtekræmmerne undgaa heller ikke denne Gang deres Skæbne.

Urtekræmmer Johan Casse, der synes at have haft en noget urolig Fortid — 1788 opgiver han sit Bo[38] — henvendte sig i September 1791 til Lavet med Underretning om, at han for egen Regning havde anlagt en Pibefabrik i St. Kongensgade (daværende Nr. 56 nu Nr. 65), og med Anmodning om at erholde et Forskud. Man skulde tro, at et saadant Andragende vilde blive besvaret med et tvært Nej, men tværtimod. Under 24. September s. A. blev der afsluttet en Kontrakt mellem Casse og Lavet hvorefter dette forstrakte ham med ikke mindre end næsten 1000 Rd., men saa maatte han ikke sælge Piber til Andre end til Lavet, og hans Piber skulde være lige saa gode som de hollandske[39]. Alt synes fortræffeligt, men Forgyldning forgaar og Svinelæder bestaar. Allerede Aaret efter gjentager den mellem Burton og Lavet førte Strid sig, Personerne ere forandrede, men Forholdene de samme. Casse ansøger under 4. December 1792 om at det maa

tillades Enhver at handle med de Piber, han fabrikerer; han vil sine gamle Kollegers Eneret til Livs, og disse klage over hans Pibers Slethed. Imod denne Anklage ved Casse imidlertid Raad. Han henvender sig til Inspektøren ved den kgl. Porcellænsfabrik Justitsraad F. H. Müller, og i en Attest af 16. Marts 1793 udtaler denne et gunstigt Skudsmaal over Casses Piber; han har sammenlignet dem med hollandske Piber. Atter og atter vexles der Skrivelser mellem Parterne, og det erfares af dem, at den i September 1791 indgaaede Kontrakt atter er hævet, samt at Casse har tilbudt Lavet sin Fabrik for 14,000 Rd., skjøndt den havde kostet 16,685 Rd., Enighed er ikke til at opnaa, men endelig udgaar igjennem Kancelliet et kgl. Reskript af 1. November 1793, hvorefter det tillades Alle og Enhver at handle med de Casseske Piber. I Begrundelsen heraf hedder det, «at naar Afsætningen af de Piber, som bemeldte Johan Casse tilvejebringer paa sin med Vores Understøttelse anlagte Pibefabrik, alene skulde indskrænkes til Urtekræmmer-Lavet, saa maatte dette og ethvert saadant Anlægs Skæbne alene bero paa nogle faa Interessenteres Velvillighed, som vanskeligere vilde erhverves, naar ikke strax i Begyndelsen kunde tilvejebringes Varer, som af ældre udenlandske Fabriker, hvilket sjældent er Tilfælde med nye Anlæg, ligesom og at den Enerettighed til Handel med Tobakspiber, som Urtekræmmer-Lavet ved sine Artikler tror sig i Besiddelse af, ej heller synes efter sin Natur at kunne udstrækkes videre end til udenlandske Piber, siden Landet paa den Tid [d. e. 1693] ingen Pibefabrik skal have haft, hvis Rettigheder kunde bortgives»[40]. Casse vandt, som man ser, men Urtekræmmerne bleve ham gramme og tilsendte ham følgende Brev:[41]

P. M.

Ved Samlingen under 12. Juni h. a. af Sessionen og nogle Interessenter blev besluttet at tilskrive og bekjendtgjøre Hr. Johan Casse, at da ej han holder længere aaben Bod, men haver anlagt Pibefabrik, vilde Lavet ej incommodere Dennem med at bivaane Sessionen og altsaa i Deres Sted udnævnt en anden Lavets Interessent.

Kjøbenhavn d. 30. December 1793.

Lorentz Bertelsen.

Nu averterede Casse, at han havde Forraad af «Pave-, Kejser-, Konge-, lange Maals og Bønderpiber af lige Godhed med de hollandske og til lige saa billig Pris,» og Patrioten Werner H. F. Abrahamson skrev et langt anbefalende Stykke om Kjøbenhavns Tobakspibe-Fabrik i Minerva (1794, III, S. 180—186), hvori han udtalte sin Harme over de mange Penge, der gik ud af Landet for Tobakspiber, efter hans Regnestykke to Tønder Guld. Han anslog det aarlige Forbrug af Tobakspiber her i Landet til 800,000 Dusin, nemlig 2 Dusin paa hver Smøger, og disses Antal satte han til 400,000. Imod hele dette Stykke optraadte Urtekræmmernes Oldermand J. C. Friborg, der reducerede de 800,000 Dusin til 500,000, for hvilke der højt regnet kun udgik næsten 50,000 Rd. af Landet, og Fr. Thaarup reducerer Tallene endnu yderligere, han skriver: «næppe udgaar 10,000 Rd. af Landet for hollandske Piber, naar man gjør Regningen rigtig» [42].

Naar Friborg optraadte i denne Fejde, var det væsentlig for at forsvare Urtekræmmerne mod den Beskyldning for Antipatriotisme, som der laa i Abrahamsons Artikel. Friborg paastaar, at Byens Urtekræmmere altid have støttet de her anlagte Tobakspibe-Fabriker, men hans Artikel maa dog nærmest betragtes som et Indlæg i den endnu

verserende Sag mellem Urtekræmmerne og Johan Casse. 1794 søgte denne paany at formaa Urtekræmmerne til at overtage hans Fabrik, og da de ikke vilde, klagede han til Kommercekollegiet over deres «urigtige Omgang» imod ham, hvilket igjen foranledigede en skarp Erklæring fra dem; ja begge Parters Udtryk vare saa stærke, at Sagen kom for Domstolene. En fleraarig Proces begyndte, og under den sov Casses Fabrik hen. Det hjalp ham ikke, at han Aar for Aar fik en stadigt voxende Prioritet af Statsmidler i sin Ejendom, Fabrikken stod ikke til at redde[43]. Og som det gik Casses Fabrik, saaledes var det kort før gaaet en af Englænderen James Davenport med Interessenter 1791 paa Bornholm anlagt Tobakspibefabrik[44]. Da Aarhundredet skiftede, var Tobakspibefabrikationen i Danmark snart «en saga blott». Stor havde den aldrig været. Da Fr. Thaarup i 1795 efterregner, om, som af Friborg anført, «de Piber, som Landalmuen bruger, hvoraf ingen indføres udenlands fra, men som alle fabrikeres i Lolland, Falster, Jylland og fl. Steder», tør ansættes til 300,000 Dusin om Aaret, skriver han saaledes: «Fabriken ved Drammen forarbejder omtrent ved 3 Personer 1200 Gros Bønderpiber til 32 Sk. Grosset. Lad os for Fabrikerne ved Kristiania og Moss, ved Aalborg og Stubbekjøbing og ved Altona antage samme Tal, saa blev det i Alt for 6 Fabriker 18 Mennesker og 7200 Gros Piber. Og Altonas tilvirkede dog i 1791 kun 661 Gros. 7200 Gros er 86,000 Dusin. Dette afviger langt fra 300,000 Dusin»[45].

Den Gren af den danske Keramik, som omfatter Pibetilvirkningen, er kun ubetydelig men paa Grund af sin Forbindelse med Datidens Lavsvæsen og sin Deltag-

else i den Bevægelse, som den Gang var i Færd med at gjøre et endog stærkt Brud i mange af Fortidens økonomiske Principer, savner den langtfra Interesse. Medens Burtons Privilegium bestemt gaar ud paa, at Urtekræmmerlavet har Eneret til at sælge danske Tobakspiber en detail, udtaler Reskriptet af 1793 til Fordel for Casses Fabrik, at en saadan Eneret aldrig har existeret, og medens Kommercekollegiet tidligere udstædte Priviligier og Monopoler uden Ende, har det i 1760 «med særdeles Fornøjelse» læst Stampes næsten revolutionaire Erklæring over Urtekræmmernes Ansøgning af 1758. «Vi finde», hedder det, «derudi hans Tanker, Overlæg og Forslag i denne Materie saa grundig, fornuftig og retsindig affattede, at aldeles intet derimod kan være at erindre». Det er herefter næsten karakteristisk, at Forfatteren heraf ikke har været i Stand til at finde noget Privilegium for Casses Fabrik, det synes næsten, som om han intet har haft[46], og i ethvert Tilfælde er det oplysende, at se Urtekræmmerne 1794 skrive til Casse, i Anledning af at han havde tilbudt dem sin Fabrik: «at erholde et Laan af Økonomi- og Kommerce-Kollegium paa den fulde Summa til at etablere saadan Fabrik, er vel ikke at tænke paa, efterdi Urtekræmmerlavets Ansøgning paa dette Sted vilde vel finde lige saa liden Gehør som Isenkræmmernes, der i en Del Aar har ansøgt et Laan til deres Fabriks Drift uden en Gang at være bleven værdiget et Svar, uagtet de har indsendt Prøver af deres Fabrikata og viste, at samme vare gode og fordelagtige for Landet, ja endog tilbuden den nøjagtigste Kaution for Laanet»[47]. Et stort Omslag i Kollegiernes Betragtning af Statens Forhold til Næringsvæsenet er i Færd med at bryde frem, de i saa lang Tid

herskende merkantilistiske Ideer rystes i deres Grundvold[48], og for Tobakspibernes Vedkommende finder dette bl. A. sit Udtryk deri, at tidligere Tiders urolige Toldpolitik, der kulminerede i Indførselsforbud, gaar over i en konstant Indførselstold; 1768 kræves der 24 pCt. af de indførte Tobakspibers Værdi, i 1797 blev Tolden sat til 14 Sk. for et Lispund.

HENVISNINGER OG OPLYSNINGER.

1. Toldrullen af 9. Februar 1611 findes i Geh. Ark. (Danske Saml. Nr. 817); Tallene fra Tönnings Waageregister skylder jeg en Optegnelse af Hr. Arkivsekretær C. M. A. Matthiessen, som velvillig har meddelt mig dem; S. Paulli: Flora Danica, Kbhvn. 1648 Pag. 361; S. Paulli: De abusu tabaci et herbæ Thee, Strasburg, 1665; O. Nielsen: Rinds Herreds Krønike (Saml. t. jysk Hist. og Topogr. II, 1868—69, S. 9 jvfr. S. 71—72); Kbhvns Dipl. III, S. 772—73. — I Odense forekommer Tobak først fra 1653 s. Engelstoft: Odense Bys Hist., 2. Udg., S. 221; i Aarhus omtrent paa samme Tid s. Hübertz: Aarhus, II, S. 140, 248, 258, 333.

2. Kbhvns Dipl. III, S. 632 jfr. I, S. 710, 755.

3. Sj. Reg. XXVIII, Fol. 739 jfr. Kbhvns Dipl. I, S. 752; II, 829, 840.

4. Saml. t. jysk Hist. og Topogr. VI, 1876—77, S. 172—73; Odin Wolffs Journ. f. Politik, Natur- og Menneskekundskab, 1816, III, S. 35 jfr. 37; C. E. Secher: Danm. i ældre og nyere Tid, I, 1874, S. 215—16. — Se forøvrigt om Brugen af Tobak hos Pontoppidan i Økon. Balance, 1759, S. 135, 227; G. L. Baden: Smaa Afhandl. I, 1821, S. 337—342; E. C. Werlauff: Antegn. t. Holbergs Lystspil, 1858. S. 150—51; Ribe Skoleprogram 1836, S. 14, 32, 76; 1838, S. 29, 34, 41; Vedel Simonsen: Rugaard, II,2, 1844, S. 64, 74; III, 1844, S. 156. Aarsb. fra Geh. Ark. II, S. 273, 321, 324—25; Holbergs Epistler ved Chr. Bruun, II, 1868, S. 353—56; Hübertz: Aarhus, III, S. 77, 259, 280, 340, 382, 394; Fr. Thaarup: Det dske Monarkis Statistik, I, S. 80; II, S. 25, 377 (nogle af disse Citater skylder jeg Dr. phil. J. Fridericias Velvillie).

5. Instrux af 22. September 1670 til Kommercekollegiet s. Joh. Grundtvig: Meddelelser fra Rentek. Ark., 1873—76, S. 20—21.

6. Man synes stadigt senere at have brugt udenlandsk Ler til de her tilvirkede Piber (L. H. Bøgh: Samleren, II, 1788, S. 128).

7. Geh. Ark. Dske Saml. Pakke Nr. 573; jfr. om Brechling Sj. Tegn. XLII, Fol. 230—31 og XLIII, Fol. 129—31.

8. Norske Mag. II, 1868, S. 283 (velvilligt meddelt mig af Dr. Troels Lund); Frd. 29. Juli 1632 og 8. Marts 1643 ere begge trykte; R. Nyerup: Karakteristik af Kristian IV, 1816, S. XXXVIII; N. L. 4—1—18. Jfr. Hist. Tidsskr., 3. R., I, S. 216 Anm.; L. Daae: Det gl. Kristiania, 1871, S. 102.

9. Boys Privilegium: Kom. Koll.s Privil. Prot. 1747—1755, S. 556—560; de øvrige norske Fabriker omtales hos L. H. Bøgh: Samleren, II, 1788, S. 87 og 128; Fr. Thaarup: Det dsk. Monarkis Statistik, II, 1813, S. 249 og C. Nyrop: Den dsk. Porcellænsfabrikations Tilbliven,

1878, S. 47; sidstnævnte Sted anføres det Fasmerske Privilegium rigtigt under Datoen den 17. Oktober 1760; andensteds (C. Nyrop: Strandmøllen, 1878, S. 237) er anført den 1. November 1760, men dette er den vedkommende kgl. Resolutions Datum. Forskjelligt kan imidlertid gjøre det tvivlsomt, om den Fasmerske Fabrik virkelig er bleven anlagt (s. Stampes Erklæringer, II, 1794, S. 719—21).

10. Kom. Koll.s Privilegiumsprot. 1736—1747 Nr. 75 jfr. Kom. Koll.s dsk. Journ. C. 1744—46 Nr. 573, 681 og 722 (i Geh. Ark.) — Under 31. August 1742 havde Hinrich Georg Meyer faaet Privilegium paa en Tobakspibefabrik i Oldeslohe (Kom. Koll s tyske Privil.-Prot. 1736—1757, S. 149).

11. Privilegiet af 13. November 1747: Kom. Koll.s tyske Privil.-Prot. 1736—1757, S. 283—85; Urtekræmmernes Erklæring: Det kgl. Bibl. nye kgl. Saml., Fol. Nr. 382 ab Nr. 3, S. 503—4.

12. O. J. Rawert: Danm.s industr. Forhold, 1850, S. 29, 31; C. E. Secher: Danm. i ældre og nyere Tid, I, S. 573, 577.

13. I Privilegiet hedder det: «Dass die fabricirte Pfeiffen den hiesigen Gewürtz- und Eisen-Krähmere verkaufet werden müssen, als welchen nach ihren Zunftarticuln alleine zukömmt damit en detail zu handeln»; jfr. Kgl. Bibl. Nye kgl. Saml. Fol. Nr. 382 ab Nr. 4, Bl. 5—6.

14. Kbhvns Dipl. I, S. 357, 401; II, 277, 278, 462—63 jfr. C. Nyrop: Om Lavenes indbyrdes Rang, 1880, S. 4, 22.

15 Lavsartiklerne af 17. December 1651 findes i Kbhvns Dipl. III, S. 380—88.

16. Sukkerbagernæringen vedblev at være en Gren af Urtekræmmernæringen indtil Næringsloven af 29. December 1857, s. Betænkn. ang. Handelslavene, 1844, S. XXVII; O. Müller: Udkast til Lov om borgrl. Næring i Kbhvn. og Kjøbstæderne, 1857, S. 42—43, 195.

17. Kbhvns Dipl. II, S. 278, 561.

18. Kgl. Bibl. Nye kgl. Saml. Fol Nr. 382 ab Nr. 1.

19. Lavsartiklerne af 10. Juni 1693 ere bl. a. trykte i «De kgl. Laugs-Artikler, som til Aarets Udgang 1730 allernaadigst ere udstædte». Om Bevægelsen i 1744 ses i Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. 382 ab Nr. 3, S. 282—85, 307—8, 322—23, 492—93; sst. Fol. 382 ab Nr. 4 Bl. 15.

20. Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 382 ab Nr. 4, Bl. 7—8, 10, 11—12, 21, 22—23, 34, 40, 42, 44—45, 46—47, 49, 55—56, 65. Kom. Koll.s Pakkesager Nr. 604.

21. Efter Indstilling af en derom nedsat Kommission bifaldt en kgl. Resolution af 15. Februar 1737, at der i England maatte antages en Rebslager som Mester for Holmens Reberbane. Herefter blev Peter Appleby engageret, og han kom med Hustru hertil i Sommeren 1737. Han antoges i Juli s. A. som «Mester Rebslager» paa Livstid, og Holmens tidligere Mester Rebslager Rasmus Johansen afskedigedes.

I Antegnelserne til Applebys første Regnskab tales der om «den gamle danske Maade, hvor der var ingen regularité for Garnene, siden de den Tid spandt paa Slump» (Geh. Ark. Aflever. fra Marineminist. Nr. 541, S. 456—57; Nr. 542, S. 6, 18, 26—27, 41; Nr. 669). Peter Appleby fik under 9. Oktober 1739 Bevilling til «fri og ubehindret af Rebslagerlavet» at maatte forfærdige saadant Tovværk, som ellers forskrives fra England eller Holland (Sj. Tegn. LXXI, Fol. 352), og under 10. Marts 1752 fik han kgl. Tilsagn om, at hans Arvinger eller de senere Ejere af hans Reberbane maatte nyde samme Frihed som han, saalænge de arbejdede paa engelsk Maade (Sj. Reg. LXII, Fol. 562—63). Som rimeligt var, fortørnedes Byens Rebslagerlav over den Velvillie, der vistes den Fremmede, som bl. A. var Rebslager uden at være i Lavet, og i 1748 kom det da ogsaa til et alvorligt Sammenstød (Geh. Ark. Aflever. fra Marineminist. Nr. 152, S. 327 flg., S. 423 flg.). Herved skulle vi imidlertid ikke dvæle. Appleby gav sig af med Meget foruden med Rebslageri. Det Hus, hvori han boede, laa paa Hjørnet af Overgaden o. Vandet og Langebrogade, og den Grund, hvorpaa det stod samt en lang Strimmel Jord langs med Langebrogade, hvor nu Holms Huse ligge skjænkedes ham efter Ansøgning ved kgl. Donationsbreve af 10. November 1745 og 2. Maj 1748 (Geh. Ark. Aflvr. fra Marineminist. Nr. 149, S. 748—750; Nr. 152, S. 261—290; Kbhvns Raadstueark. Gjenparter af Privilegier 1708—1765 Nr. 232). Da han 1745 fik Grunden ud imod Overgaden, kaldtes den «en uden for hans Hus paa Kristianshavn beliggende Grund, som ikke skal være Nogen til Nytte», men Appleby vidste at gjøre den nyttig. Han fyldte op udenfor den, og under 15. September 1747 fik han Brev paa et Stykke Grundvand mellem hans Reberbane og Jan van Ostens Plads; den nu saa kaldte Engelskmands Plads var skabt (Raadstueark. Gjenparter af Privil. 1708—1765 Nr. 410). 1763 er saa vel denne Plads som den saa kaldte Applebys Plads nede ved Langebro fuldstændig i Stand*). Appleby, der alt under 27. September 1756 havde faaet kgl. Skjøde paa et Skib (Vesuvius), som kostede 5123 Rd. (Skjødebog Nr. 13 i Rentek. Ark. fra 1743—1757, Fol. 681), søgte og fik under 12. Maj 1759 Ret til at anlægge et Skibsværft (Kom. Koll.s Resoll.-Prot. 1756—59, Nr. 1190; Privil.-Prot. 1755—1763, S. 151—53 jfr. sst. 1764—1769, S. 74—79). Under 10. September 1764 faar han Ret til at anlægge et Sukkerraffinaderi i Kbhvn. (sst. 1764—69, S. 23—25 jfr. S. 446—48) samt under 22. Marts 1768 Ret til at oprette en Sejldugs- og Lærreds-Fabrik i Odense i Gaarden «Mageløs» (sst. S. 390—92). Under 12. December 1769 fornys Skibsværft-Privilegiet for «Peter Appleby & Søn» (sst. 1769—71, S. 41—42). Hans og Hustrus, Anne Applebys, Testamente konfirmeres den 13. Septbr. 1748 (Sj. Reg. LX, Fol. 745—

*) Naar det i Traps Statistik (2. Udgave, II, 1879, S. 64) meddeles, at Applebys Plads er anlagt mellem 1745 og 1748, er dette altsaa ikke rigtigt.

46). Han synes at have været og reformert (D. L. Clément: Notice sur l'église Réformée, 1870, S. 77). — Urtekræmmernes Følelser mod Peter Appleby ses: Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml., Fol. Nr. 382 ab Nr. 3, S. 503—4 og Nr. 4 Bl. 44—45. Appleby dør før 1774; thi den 3. Oktober 1774 skjøder hans Søn Agent John Appleby*) og hans Svigersøn John Brown deres Broder og Svoger Peter Appleby, den Afdødes hele Ejendom paa Kristianshavn for 40,000 Rd. (Skjødeprot. Nr. 20, 1773—76 i Kbhvns Skjøde- og Pantekontor). Denne yngre Peter Appleby bliver Agent i 1780 (Kbhvns Postrytter, 4°, 1780, S. 19), ejer vedvarende den store Reberbane paa Kristianshavn (Oehlenschlægers Erindr. I, 1850, S. 47) og dør i 1807 (Erslevs Forfatterlex. II, S. 509, Supl. II, S. 601).

22. Applebys og Burtons Ansøgning af 11. August 1751 findes i Kom. Koll.s Pakkesager Nr. 604. Privilegiet af 20. Septbr. 1751: Kom. Koll.s tyske Privil.-Prot. 1736—1757, S. 425—27 og Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 382 ab Nr. 4, Bl. 75. Indførselsforbudet er af samme Dato. — Jfr. Kbhvns dske Post-Tidender 1754 Nr. 69; Pontoppidan: Økonom. Balance, 1759, S. 285.

23. Kom. Koll.s Pakkesager Nr. 604; Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 382 ab Nr. 4 Bl. 94. — Ross og Collin vare ansete Mænd. Regimentskvartermester Alexander Ross, der i 1749 blev Overkrigskommissær, arbejdede sig op til i 1776 at faa Generalmajors Rang (Postrytteren, 4°, 1749, S. 85; 1752, S. 85; 1763, S. 82; 1768, S. 35; 1776, S. 28); den 23. Marts 1768 ægtede han Ane Kristine Judiger, Enke efter Schoutbynacht Güntelberg (Adressekont.s Efterretn. 1768 Nr. 24). — Klasselotteri-Inspektør Jonas Collin, Bedstefader til den bekjendte Gehejmekonferentsraad Jonas Collin, blev den 27. Januar 1758 Kancelliraad (Postrytteren, 4°, 1758, S. 10) og døde den 12. Marts 1770, 65 Aar gammel (Adressekont.s Efterretn. 1770, Nr. 39 og 49). Disse Personalia ere efter N. Møllers haandskrevne Fortegnelse over Rangspersoner i Tiden mellem 1730 og 1790 (Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. 744), som Arkivassistent F. Krarup velvilligt har gjort mig opmærksom paa. Collin ejede et Sted i Bredgade, i hvilket Urte- og Isenkræmmerlavet havde Lokale fra 1744—1751 (Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. 382 ab Nr. 3, S. 327—28; Nr. 4 Bl. 45, 46). Det er det nuværende Nr. 4. Gaarden er i sin gamle Skikkelse afbildet i Traps Statistik, 2. Udg., II, 1879, S. 27 og i Folkekalender for Danm. 1862, S. 105. Collin drev Grossererforretninger, førte Vexelhandel og havde en Klædefabrik paa Frederiksberg. (L. Holst: Kbhvn. for omtr. 100 Aar siden, 1862, S. 72; Oehlenschlægers Erindr., I, 1850, S. 33).

24. Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. 382 ab Nr. 4, Bl. 94, 96—97, 120, 126—127, 131—132, 135—136, 138—139, 139—141, 143—144, 158—

*) 1776 ejer han Sukkerraffinaderiet i Odense (L. Engelstoft: Odense, 2. Udgave, S. 367); han blev Agent 1768 (Kbhvns Postrytter, 4to, 1768, S. 51).

160, 161, 162—163, 168—170, 174, 175, 182, 184—185. — Ferslev kaldes Kvartermester i Minerva 1794, IV, S. 79, men L. Holst (Kbhvn. for 100 Aar siden, S. 72) kalder ham Lotterikollektør og er hermed i Overensstemmelse med Danm.s Handelsspejl 1766, S. 49).

25. Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 382 ab Nr 4 Bl. 258—259.

26. Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 382 ab Nr. 3 S. 282—285.

27. Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 382 ab Nr. 4 Bl. 188—189; ad Sjæll. Tegn. 1761 Nr. 214 (Kancell.s Arkiv); H. Stampe: Erklæringer, III, 1795, S. 143—178.

28. Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 382 ab Nr. 4 Bl. 251.

29. Isenkræmmerne, hvis Interesser væsentlig gik i anden Retning, vare selvfølgelig ikke udenvidere villige til at tage alle de Produkter her i Landet, som forarbejdedes her; Kjøbenhavns Gjørtlere klage i saa Henseende over dem i 1745 (Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol 382 ab Nr. 3 S. 360—363 jfr. 365, 369) og Smedene i 1757 (sst. Nr. 4 Bl. 165 flg., 171 flg.), og hermed kan sammenlignes deres Optræden mod Smeden Johan Peter Stockter, som under 3. September 1734 havde faaet Privilegium til her at anlægge en Værktøjsfabrik (sst. Nr. 3, S. 42 flg., 62 flg., 242 flg., Sj. Reg. LV, Føl. 496—499). — Under 14. August 1739 indgik de en Kontrakt med Carl Wilder angaaende den Spaan til Bogbinder- og Skomager-Brug, som han eventuelt maatte komme til at tilvirke; Privilegium paa en Spaanfabrik fik han først den 18. Januar 1740 (sst. Nr. 3, S. 53—55, 82—83, 144—145, 202). 1754 klage Bogbinderne over, at de ingen Spaan kunne faa (sst. Nr. 4 Bl. 106—7). Under 2. Oktober 1759 tilskrev Wilder Lavet: «Da mit kgl. meddelte Privilegio paa Spaans Forfærdigelse udi Danmark er expireret, saa maa herved dennem communiceres til Ophævelse den med dennem sluttede Kontrakt, saasom de herefter foruden nogen Tiltale af mig, kan lade Spaan komme, hvorfra de behager» (sst. Nr. 4 Bl. 209—210). Under 19. Maj 1760 indgav Lavet en Ansøgning om, at det paa Spaans Indførsel skete Forbud maatte ophæves, da Wilders Fabrik var nedlagt og de intet Forraad af Spaan havde (sst. Nr. 4, Bl. 229). Det ses herefter ikke, hvad der skal forstaas ved, at Isenkræmmerne «haver an- og optaget den Spaan-Fabrik, som paa en Tid af Carl Wilder i Jylland blev vedligeholdt». — Med Hensyn til Forfærdigelsen af Spejle, Lampetter m. m. synes Lavet heller ikke at have gjort noget. Under 12. Oktober 1747 afgiver det en Erklæring imod Nürnbergeren Henrich Weltz, der handler med Spejle, og af den fremgaar det ikke, at Lavet selv gjorde Andet end «handle» med Spejle; under 8. Maj 1752 klagede Lavet over, at mange Fremmede uberettiget handlede med «Spejle, Lampetter samt løse Glas», og i denne Klage hedder det: «Da nu ej alene Isenkræmmerne, som ere Deres Majestæts Borgere, hvilke alene soutenere Haandværkene udi hvis Arbejde her kan forfærdiges, herved i højeste Maader udi deres Handel præjudiceres, men endog

flere Borgere nemlig Billedhuggere, Snedkerne og andre Haandværksfolk denne Handel Vedkommende, meget herudi fornærmes, ...». (sst. Nr. 3, S. 504—506; Nr. 4, Bl. 80). — Under 28. Januar 1757 sluttede Lavet Overenskomst med Knapmager Moses Samson (sst. Nr. 4, Bl. 156, 222, 223—224), hvis Privilegium er af 12. November 1755 (Kom. Koll.s tyske Privil.-Prot. 1736—1757, S. 593 jfr. 640—641). — Under 19. November 1755 fik Hans Hinrich Bergmann Privilegium til Oprettelsen af en Knapfabrik i Kjøbenhavn (samme Prot. S. 594), men med ham synes Isenkræmmerne ikke at have sluttet nogen Kontrakt. — Den franske Kammager Jean Pierre Cathala fik Privilegium under 7. December 1756, og under 16. September 1758 sluttede Isenkræmmerne Kontrakt med ham (Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 382 ab Nr. 4, Bl. 156, 190). — At Isenkræmmerne «adskillige Gange» have søgt om at faa Grunden i Dyrehaven (Raavad) til en Slibe- og Polermølle, har jeg ikke kunnet finde; at Isenkræmmer Jodocus Fabricius 1754 søger om at maatte anlægge en Sømfabrik i Kastrup (sst. Nr. 4, Bl. 105), kan nemlig ikke komme i Betragtning. Deres Ansøgning af 1757 (sst. Nr. 4, Bl. 174), førte ikke til Noget, Kongens Kammertjener N. J. Jessen blev dem foretrukken; hans Privilegium er af 16. Januar 1759 (Rentek.s Resolutions-Prot. 1759 Nr. 14 jfr. Nr. 103).

Vi komme nu til Urtekræmmernes Perlegrynsmølle og Sukkerraffinaderi. Hvad Perlegrynsmøllen angaar, skal Følgende oplyses: I en Ansøgning af 4. April 1748 meddeler Lavet, at Bager Mathias Breslov, som hidindtil har malet Perlegryn paa Møllen ved Nørreport, intet Forraad har, og «efterdi Lavet er aldeles ubekjendt om flere Steder herudi Riget, hvorhen man sig i dette Tilfælde kunde adressere», ansøger det om at maatte indføre 3 á 4000 Pd. Perlegryn fra Udlandet trods Indførselsforbudet af 12. Marts 1748. Lavet faar Tilladelsen, men i 1749 er her atter Mangel (Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 382 ab Nr. 3, S. 539, 540; Nr. 4, Bl. 13). Desuagtet forlyder der intet om Perlegryn, før det meddeles, at Lavet i Marts 1755 tilstaar Perlegrynsmøller Andreasen ved Kallundborg et Laan, for hvilket Urtekræmmer Carl Frederik Lehmann kautionerer (sst. Nr. 4 Bl. 117). Er det nu denne, der er bleven hængede ved Møllen og nogen Tid har drevet den for egen Regning? — Ved Pl. 19. Oktober 1754 ophævedes fra Aarets Udgang det det vestindisk-guineiske Kompagnis Raffinaderi tidligere meddelte Privilegium exclusivum. Enhver kunde nu faa Ret til at anlægge Raffinaderier, «dog at de alene raffinere af de fra de danske Kolonier i Vestindien hidkommende Sukkere og ikke af andre». Og nu opstod ikke faa Raffinaderier i Kjøbenhavn nemlig: $^{9}/_{12}$ 1754, Peter Boertmann, Niels Schiøtt, Hans Kinchel og Thomas Elsted; $^{9}/_{12}$ 1754, Joseph Wessely («af Nation en portugisisk Jøde»); $^{9}/_{12}$ 1754, Daniel Frederik Richardt; $^{9}/_{12}$ 1754, Ludvig Ferdinand Rømer; $^{6}/_{1}$ 1755, Kancelliraad Hans Bruun; $^{13}/_{1}$ 1755, Svend

Kiøbke; 18/2 1755, Christen Jensen Roed; 24/2 1755, Lavritz Platfusz; Mellem Indehaverne af disse 8 Privilegier (Kom. Koll.s Privil.-Prot. 1747—1755) var der een Urtekræmmer, Svend Kiøbke, som maa have drevet en anselig Forretning; 1751 fik han Bevilling til trods Bestemmelserne af 1744 at maatte have to Drenge (Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. 382 ab, Nr. 4, Bl. 66, 69); han er en af Stadens 32 Mænd og Direktør ved Brandsocietets-Kassen (Kbhvns Handelsspejl, 1766, S. 101—102). — Udstædelsen af Privilegiet af 7. April 1761 for «Urtekræmmer-Lavets og Interessenteres Sukkerraffinaderi» synes at være sket i stor Hast. Det er af samme Dato som Kommercekollegiets Indstilling om dets Udstædelse; den kgl. Resolution angaaende Sagen er først af 15. April (Kom. Koll.s Forestillings- og Resolutions-Prot. 1759—1763 Nr. 1246; Privil.-Prot. 1755—1763, S. 241—43; Journ. H, 1759—1761 Nr. 635). — Det vestindisk-guineiske Kompagnis Eneret strakte sig ikke over hele Landet, udenfor Sjælland fandtes der før 1754 følgende Raffinaderier: i Bergen, 20/1 1750, Borger- og Politimester Henrich Mathiassen, Viceborgermester Severin Garboe, Hans Henrich Stamer, Hans Jokum Jordan og David Frich; (Kom. Koll.s Privil.-Prot. 1747—1755, S. 377—382 jfr. 476—482); i Odense, 16/3 1751, Apotheker Joh. Christopher v. Westen, for Fyns og Ribe Stifter (sst. S. 486—492, 644—647); i Frederikshald, 3/1 1752, Carsten Tank for Aggershus og Kristianssands Stifter (sst. S. 539—548); i Randers, 3/1 1752, Borgermester Søren Simonsen, for Aarhus Stift og Hobro By (sst. S. 549—554); i Trondhjem, 11/12 1752, Etatsraad, Lavmand Hans Ulrik Møllmann, for Trondhjem Stift og Nordlandene (sst. S. 578—586); i Aalborg, 25/12 1752, Henr. Ladiges, for Aalborg og Viborg Stifter (sst. S. 586—595). Under 22. April 1763 fik Kommerceraad Joh. Jørgen Holst Privilegium paa et Raffinaderi i Roskilde (Kom. Koll.s Privil.-Prot. 1755—1763, S. 297—99). — Jfr. Fr. Thaarup: Det dske Monarkis Statistik, II, 1813, S. 371—377; M. L. Nathanson: Udførligere Oplysninger om Handels- og Finansvæsenet, 1832, S. 29; L. Holst: Kbhvn. for 100 Aar siden, 1862, S. 71, 83—84. — Det skal endnu bemærkes, at Urte- og Isenkræmmerlavet en Tid var delagtig i det Englidalske Blyantsværk i Norge (Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 382 ab Nr. 5, Bl. 320, 365—367, 374—375, 378—379, 415, jfr. Fr. Thaarup: Det dske Monarkis Statistik, I, 1812, S. 442—443).

30 Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Nr. 382 ab Nr. 4, Bl. 259, 264—66, 266, 267, 272; Kom. Koll.s Privil.-Prot. 1755—1763, S. 276—278, 284—285; ad Kom. Koll.s Journ. I, 1761—1763, Nr. 108 jfr. 183.

31. J. N. Jessen tilbyder 1764 Isenkræmmerne 2/3 af Raavad for 100,000 Rd., hvilket de afslaa; 1765 gaar han fallit og 1767 kjøbe de Raavad for 26,270 Rd.: Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 382 ab Nr. 4, Bl. 312, 313—314, 322, 326, 360; C. Nyrop: Raadvaddam og det kbhnske Isenkræmmerlav (Dags-Telegrafen 1873, Nr. 64 og 65). At ikke alle Isen-

kræmmerne i dette Aarhundrede saa med Sorg paa, at Raavad gav Underskud, fremgaar deraf, at da en Gang en yngre Isenkræmmer fremkom med Forslag til at faa det til at betale sig, blev han efter Sigende mødt med en Udtalelse om, at herpaa turde man ikke indlade sig, da saa Alverden vistnok vilde være Isenkræmmer i Kjøbenhavn. Raavad, der fordrede Tilskud, holdt Isenkræmmernes Antal nede.

32. Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 382 ab Nr. 4, Bl. 268, 270—271, 283—285. Kom. Koll s Privil.-Prot. 1755—1763, S. 289—297.

33. Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 382 ab Nr. 4, Bl. 306.

34. Sst. Nr. 4, Bl. 328—329, 381. — Naar Christen Klarup (Om Politiets Administration, II, 1777, S. 614—615) mener, at det var Urtekræmmernes Tobakspibe-Fabriks Ophør, som foranledigede Ophævelsen af Forbudet mod Tobakspibers Indførsel, er dette galt, Bevægelsen var en fuldstændig modsat. — I Adressekont. Efterretn. 1769 Nr. 61 findes et Avertissement om, at et Parti hollandske Piber ventes hertil, og at det strax ved Ankomsten paa Børsen skal bortsælges.

35. Sst. Nr. 4, Bl. 335—337, 359—360, 362, 381—382. — Da Lavets Artikler og Privilegier skulde fornyes ved Tronskiftet i 1766, konfirmeredes Privilegierne for Kardefabriken og Tobakspibefabriken uforandrede, men med Hensyn til Lavets Artikler gjordes den Ændring, at enhver Kræmmer fremtidig maatte holde 2 Drenge, at Svendeaarene nedsattes til 5 og at Fordringen om, at en Svend, der vilde ind i Lavet, skulde eje 1000 Rd., bortfaldt (sst. Nr. 4, Bl. 347). Det var Bestemmelserne fra 1744, som det gik ud over.

36. Sst. Nr. 4, Bl. 392, 393, 397, 398; Nr. 5, Bl. 11.

37 Rømers Privilegium: Kom. Koll.s Privil.-Prot. 1764—1769, S. 10—11, 93—96, ad Kom. Koll.s Journ. K, 1763—1765 Nr. 259. Denne Fabrik kom i Stand s. Danm.s Handelsspejl 1766, S. 49; — Franckensteins: Sj. Reg. LXIX, Fol. 847; — Stubbekjøbing: Dske Atlas, III, 1767, S. 367; C. Nyrop: Danmarks Glastilvirkning, 1879, S. 40 Anm. 3; — Abrahams: Kom. Koll.s Privil.-Prot. 1769—1771, S. 49—50.

38. Sj. Reg. LXXVII, Fol. 204; LXXVIII, Fol. 68—69; LXXIX, Fol. 717; Sj. Tegn, XCIV, Fol. 44 (alle i Kancelli-Arkivet).

39. Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 382 ab Nr. 5, Bl. 223, 237—239.

40. Sst. Nr. 5, Bl. 271, 272—273, 277—278, 280—283, 288, 294; Sj. Tegn. XCIV, Fol. 719.

41. Sst. Nr. 5, Bl. 295. — Sessionen er en fra 1729 bestaaende Repræsentation for Lavet, bestaaende af Oldermand, to Bisiddere og sex Assistenter (Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml., Fol. Nr. 382 ab Nr. 2, S. 146; Kanc. Skr. 21. Decbr. 1824).

42. Adresseavisen 1793 Nr. 220, 291; Minerva 1794, III, S. 180—186, IV, S. 75—81, 376; Fr. Thaarup: Arkiv f. Statistik, I, 1795—1796, S. 118—120. I Striden om hvormange Kridtpiber der forbrugtes her i

Landet, gjorde Oldermanden opmærksom paa «den Mængde Tobakspibehoveder af Merskum, Træ, Porcellæn og Andet, der bruges istedenfor Lerpiber»; i saa Henseende kan mærkes, at Abraham Simon «af den jødiske Nation» under 8. Marts 1762 fik Privilegium paa i Kjøbenhavn at anlægge en Fabrik for Forfærdigelsen af alle Slags Tobakspibehytter af Messing (Kom. Koll.s Privil.-Prot. 1755—1763, S. 278—279). — Urtekræmmer Jens Christopher Friborg, der først dør i 1838, findes omtalt i Erslevs Forfatterlexikon. Hans Biografi læses i Borgervennen, 1838, Nr. 10 og 11.

43. Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 382 ab Nr. 5, Bl. 311—313, 316—318, 406; Geh. Ark. Dske Saml. Nr. 70; Kancelliark. Suppliker (8 I) 1795 Nr. 1876 jfr. 1794 (8 H) Nr. 1243. Efter Fr. Thaarup (Det dske Monarkis Statistik, II, 1813, S. 248) bestod den Casseske Fabrik kun kort og var helt ophørt 1813, men i Vejviseren for dette Aar benævnes Casse dog endnu Pibefabrikant. I Vejviseren for 1791 kaldes han slet og ret Urtekræmmer og bor i Brolæggerstræde, saa bliver han Pibe-, Lak- og Chokoladefabrikant i St. Kongensgade, og denne Titel bevarer han nu, skjøndt han 1797 desuden nævnes «Taxadeur», og derefter Havnekontrollør og Borgerkaptajn.

44. Davenports Privilegium: Kom. Koll.s Privil.-Prot. 1786—1795, S. 233—234; Fr. Thaarup: Ark. f. Statistik, I, 1795—1796, S. 423—426.

45. Fr. Thaarup: Ark. f. Statistik, I, 1795—1796, S. 120 jfr. samme Forfatter: Det dske Monarkis Statistik, II, 1813, S. 248—249 og Haandbog for Fabrikanter, 1832, S. 293. — Nogen Tobakspibe-Fabrik ved Aalborg kjendes hidtil ikke, men muligvis sigtes der her til Fabrikerne ved Gudumlund (C. Nyrop: Bidrag til den danske Industris Historie, S. 232), der begynde paa denne Tid (Hdls- og Ind.-Tid., 1798, S. 246). 1769 indførtes der for 14 Rd. Tobakspiber fra England til Aalborg og for 45 Rd. 3 ℔ fra Holland (Chr. M. Olrik: Aalborgs Handel, 1773, S. 130, 135). En Afhandling om Tobakspiber findes i Patriotiske Samlinger, I, Aalborg, 1785, S. 352—360.

46. Hvad der ofte vanskeliggjør at finde et Privilegium, er, at de ikke altid gives gjennem Kommerce-Kollegiet; Kancelliet griber ofte ind. Saaledes er f. Ex. Franckensteins ovenfor nævnte Tobakspibe-Privilegium givet gjennem Kancelliet. En Anomali er det ogsaa, at et Privilegium undertiden er udstedt forud for den kgl. Resolution, hvortil det skulde slutte sig. Dette er Tilfældet med de ovenfor nævnte Privilegier for en Tobakspibefabrik i Bergen (den Fasmerske) og for «Urtekræmmernes» Sukkerraffinaderi i Kjøbenhavn. — Skal Casse have haft noget Privilegium, maa det formentlig være af 1791, og dette mener ogsaa Rawert (Danm.s industr. Forhold, 1850, S. 338), men dermed er det ikke absolut givet. Paa den nævnte Side hos Rawert have to Privilegier urigtige Datoer nemlig Niels Eriksens og Urtekræmmerlavets. Hvad der taler for, at Aaret 1791 er det rette,

er Følgende: I Januar 1791 indgiver Casse Begjæring om et Laan til at anlægge en Pibefabrik; ved kgl. Resolutiou af 3. Juni s. A. tilstaas der ham 5000 Rd. af Manufakturfonden «til en Pibefabriks Anlæg efter den hollandske Maade», og i December s. A. indberetter han, at Fabriken er i Gang (Kom. Koll. dske Journ. LL 1791, Nr. 28, 121, 135, 185; MM 1791, Nr. 745; Resol.-Prot. 1791—92, Nr. 15). Fabriken paatænktes først anlagt paa en Grund, som Casse ejede paa Amager, den kgl. Porcellænsfabriks Inspektør Justitsraad Müller fraraadede imidlertid dette, og nu kjøbte Joh. Casse Gaarden Nr. 56 i St. Kongensgade for 10,000 Rd. (Hans Laanesager fortsættes i Kom. Koll. dske Journ. NN 1792, Nr. 118, 338, 398; OO 1792, Nr. 686, 706, 733; PP 1793, Nr. 69, 93, 130, 131; Geh. Ark. dske Saml. Nr. 70).

47. Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 382 ab Nr. 5, Bl. 311—313.

48. Samtidigt med at Stampes Erklæringer udkom i Trykken, var der en livlig Polemik i Gang angaaende Lavsforholdene, af dens Skrifter skal her fremhæves: A. Gamborg: Theori og Erfaring om Lavsindretningernes Skadelighed (1795) og J. C. Friborg: Gjendrivelse af de Beskyldninger og Indvendinger, som Gehejmeraad Stampe og Professor Gamborg have gjort mod Lavene (1795). — En Ansøgning af 1791 til Kongen fra 100 Thehandlere om at maatte handle med Urtekram er trykt under Titlen «Om Monopolier og Lavsrettigheder» i Kbhvns Brevsamler, 1791, S. 17—28. — Stampes Udtalelser om Lav, Monopoler o. lign., der findes flere Steder i hans Erklæringer (foruden III, S. 143—78 endnu f. Ex. II, S. 452—454, 455—465), synes virkelig at have vendt Stemningen, s. C. Nyrop: Den danske Porcellænsfabrikations Tilbliven, 1878, S. 33—34. Allerede tidligt vare Monopoler dog langtfra vel sete af Alle; se en Udtalelse fra 1747 hos Hübertz: Aarhus, III, S. 380.

REGISTER.

Aalborg, 37, 49, 51.
Aarhus, 43.
Abraham, L., Pibemager, 34, 50.
Abrahamson, Werner H. F., 36.
Altona, 37.
Andreasen, Perlegrynsmøller, 48.
Appleby, Anne, 45; — John, Agent, 46; — Peter, Rebslager, 3, 20, 21, 44—45; — Peter, Agent, 46.
Applebysplads, 4, 45.
Asiatisk Kompagni, 24.

Bergen, 11, 12, 49, 51.
Bergmann, H. H., Knapmager, 48.
Bertelsen, L., Urtekræmmer, 36.
Blyantsværk, 5, 49.
Bocklum, Chr., Pibemager, 5.
Boertmann, P., Sukkerraffinadør, 48.
Bogbindere, 47.
Bonnix, Cl., Pibemager, 10.
Boy, J., Pibemager, 12, 43.
Bragnæs s. Drammen.
Brechling, H., Assessor, 11.
Breslov, M., Bager, 48.
Brown, John, 46.
Bruun, H., Kancelliraad, 48.
Burton, Judith Rachel, 22; — Salomon, Pibemager, 4, 12, 13, 17 fg.

Casse, Joh., Urtekræmmer, Pibemager, 34 flg., 51.
Cathala, J. P., Kammager, 48.
Collin, J., Lotteriinspektør, 21, 22, 46.
Collins Gaard, 46.

Davenport, J., Pibemager, 37, 51.
Drammen, 6, 12, 37.
«Drikke» Tobak, 10, 11.
Drøbak, 5, 12.

Elsted, Th., Sukkerraffinadør, 48.
Engelskmandens Plads, 45.
Englidals Værk, 5, 49.
Engzelius, G. P., Blyantsfabrikant, 5.
Eriksen, N., Pibemager, 12.

Fabricius, J., Isenkræmmer, 48.
Fasmer, D. P., Borgermester, 12, 44, 51.
Ferslev, S., Lotterikollektør, 22, 47.
Franckenstein, Anna Marie Sophie 6; — Ernst, Pibemager, 6, 34. 50, 51.
Frederik V, 16.
Frederikshald, 49.
Friborg, J. C., Urtekræmmer, 36, 51, 52.
Frich, D., Sukkerraffinadør, 49.

Gamborg, Professor, 52.
Garboe, S., Viceborgermester, 49.
Gudumlund, 51.

Güntelberg, Schoubynacht, 46.
Gørtlere, 47.

Handelslavene, 14.
Holst, J. J., Kommerceraad, 49.
Høkere, 14.
Hørkræmmere, 14.

Indførselsforbud, 11, 12, 21, 22, 23, 39.
Isenkræmmere, 14, 15, 27, 29, 30, 32, 47, 49.

Jessen, N. J., Kammertjener, 48, 49.
Johansen, R., Rebslager, 44.
Jordan, H. J., Sukkerraffinadør, 49.
Josepsen, O., Vognmand, 33.
Judiger, Ane Kristine, 46.

Kallundborg, 28, 31, 48.
Kammagere, 29, 48.
Kardefabrik, 31.
Kastrup, 48.
Kinchel, H., Sukkerraffinadør, 48.
Kiøbke, S., Urtekræmmer, 49.
Knapfabrikanter, 29, 48.
Kristian IV, 11; — V, 10.
Kristiania, 5, 12, 37.
Kristianshavn, 10, 12, 22, 32, 33, 45.
Krudtmølle i Dyrehaven s. Raavad.

Ladiges, H., Sukkerraffinadør, 49.
Laurkullen, 5—6.
Lav, sluttet, 15.
Lehmann, C. F., Urtekræmmer, 48.
Lemming, P., Sukkerraffinadør, 31; — S., Taxator, 31.
Lærredskræmmere, 14.

Mathiassen, H., Borgermester, 49.
Meyer, H. G., Pibemager, 44.
Monopol, 10, 12, 21, 48, 49, 52.
Moss, 12, 37.
Müller, F. H., Inspektør ved d. kgl. Porcellænsfabrik, 35, 52.
Møllmann, H. U., Etatsraad, 49.

Norge, 5, 10, 11—12, 43, 49.

Odense, 6, 43, 45, 46, 49.
Oldeslohe, 44.

Paulli, S., Læge, 9.
Perlegrynsmølle, 28, 31, 48.
Platfusz, L., Sukkerraffinadør, 49.
Potter, Th., Jernstøber, 4.
Priser paa Kridtpiber, 17, 22.

Raavad, 29, 31, 32, 48, 49—50.
Randers, 49.
Rawert, O. J., 4, 51.
Rebslageri, 3, 20, 44—45.
Ribe, 10.
Richardt, D. F., Sukkerraffinadør, 48.
Roed, Chr. J., Sukkerraffinadør, 49.
Roskilde, 49.
Ross, A., Overkrigskommissær, 21, 22, 46.
Rømer, J. C., Pibemager, 33, 50; — L. F., Sukkerraffinadør, 48.

Samson, M., Knapmager, 48.
Schiøtt, N., Sukkerraffinadør, 48.
Selke, M., Tobakspinder, 10.
Silkekræmmere, 14.
Simon, A., Fabrikant, 51.
Simonsen, S., Borgermester, 49.
Skibsbyggeri, 45.
Smede, 47.
Smith, P. Chr., Pibemager, 6.
Spaanfabrik, 29, 30, 47.
Spejlfabrikanter, 29, 30, 47.
Stamer, H. H., Sukkerraffinadør, 49.
Stampe, Henrik, 26, 52.
Stockter, J. P., Tøjsmed, 47.
Stubbekjøbing, 34, 50.
Sukkerbagere, 14, 15, 44.

Sukkerraffinaderi, 20, 28, 31, 45, 46, 48—49, 51.
Sømfabrik, 48.

Tank, C., Sukkerraffinadør, 49.
Thaarup, Fr., 4, 36, 37.
The- og Porcellænshandlere, 13, 52.
Titchen, N., Urtekræmmer, 30, 33.
Tobak, Indførsel af, 5, 9, 43; — Brugen af, 9, 11.
Tobakspindere, 10, 13.
Toldforhold, 5, 9, 10, 11, 12, 18, 21, 39.
Torm, Politimester, 13.
Traps statistiske Haandbog, 45, 46.
Trondhjem, 49.
Tønning, 9, 43.

Ulfeldt, Korfits, 11.
Urtekræmmere, 10, 12, 13, 14, 15 flg.

Vestindien, 48.
Vestindisk-guineisk Kompagni 48.
Værktøjsfabrik, 47.

Weltz, H., Nürnberger, 47.
Wessely, J., Sukkerraffinadør, 48.
Westen, J. Chr. v., Apotheker, 49.
Wilder, C., Spaanfabrikant, 29, 30, 47.

Øltappere, 14.

Tidligere er udkommet af

C. Nyrop:

Christian Sørensen. Et Industribillede. 1869, 35 S 8vo (Georg Chr. Ursins Efterfølger).

Bidrag til den danske Boghandels Historie, I—II, 1870, 325 + 320 S. 8vo (Den Gyldendalske Boghandel).

Skandinavisk Bogtrykker-Tidende, II—VI, 1871—1875, 4to (Imm. Rée).

Vilhelm Christesen. Et Industribillede, 1871, 64 S. 8vo.

Bidrag til den danske Industris Historie, 1873, 387 S. 8vo (Georg Chr. Ursins Efterflg.).

Den nordiske Industri- og Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1872. Statistisk-historiske Meddelelser. 1874, 140 S. 8vo (Industriforeningen i Kbhvn.).

Johan Adam Schwartz. En Udsigt over hans og Firmaet J. G. Schwartz & Søns Virksomhed og Betydning. Et Industribillede, 1875, 28 S. 8vo.

Meddelelser fra Industriens Omraade. 1876, 330 S. 8vo (Den Gyldendalske Boghandel).

Om Kunstindustri og kunstindustrielle Museer. 1877, 80 S. 8vo (Den Gyldendalske Boghandel).

Dansk Jern. 1877, 40 S. 8vo.

Strandmøllen. Aktstykker til Oplysning om den danske Papirfabrikation med Strandmøllen som Midtpunkt. 1878, XXXIV + 317 S. 8vo.

Den danske Porcellænsfabrikations Tilbliven. En industrihistorisk Studie. 1878, 58 S. 8vo.

Études sur l'industrie danoise. 1878, 31 S. 8vo.

Danmarks Glasindustri indtil 1750 med nogle Bemærkninger om Ruder, Drikkekar o. lign. Gjenstande, før Glasset trængte igjennem. 1879, 91 S. 8vo.

Danmarks Industri- og Haandværkerforeninger. Nogle Oplysninger til Brug ved Dannelsen af en Fællesrepræsentation for dansk Industri og Haandværk. 1879, 49 S. 8vo (Industriforningen i Kbhvn.).

Fra den kunstindustrielle Udstilling. 1879, 96 S. 8vo (J. H. Schubothes Boghandel).

Om Lavenes indbyrdes Rang og det almindelige Omdømme om dem. 1880, 27 S. 8vo.

Udstillingen i Sommeren 1880 af kunstindustrielle Frembringelser og Portrætter. 154 S. 8vo (Industriforen. i Kbhvn.).

O. J. og P. J. Winstrup. Et Stykke Industrihistorie. 1880. 34 S. 8vo.

Danmarks Deltagelse i Verdensudstillingen i Paris 1878. 1880, 164 S. 8vo (Udstillingskomiteen).

Hvorledes staar det til med den danske Industris Statistik? 1881, 27 S. 8vo.